

Overstap po-vo voor jonge (hoog)begaafde leerlingen in Amsterdam-Diemen

DESIREE WEIJERS

ARWEN VAN STIGT

GUUSKE LEDOUX

CIP-gegevens KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Weijers, D., Van Stigt, A., Ledoux, G.

Overstap po-vo voor jonge (hoog)begaafde leerlingen in Amsterdam-Diemen

Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

(Rapport 1053, projectnummer 40829)

ISBN 978-94-6321-117-8

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

In opdracht van:

Samenwerkingsverband Primair Onderwijs Amsterdam Diemen en Samenwerkingsverband voortgezet onderwijs Amsterdam-Diemen.

Uitgave en verspreiding:

Kohnstamm Instituut

Roetersstraat 31, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam

Tel.: 020-525 1226

www.kohnstammstituut.nl

© Copyright Kohnstamm Instituut, 2020

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	1
	1.1 Leeswijzer	3
2	Scenario's	4
	2.1 Scenario 1: betere toerusting van po-scholen	4
	2.2 Scenario 2: plusklas gericht op overstap naar het voortgezet onderwijs	6
	2.3 Scenario 3: een tussenjaar	8
	2.4 Aanbevelingen wat betreft de locaties voor plusklas en/of tussenjaar	9
3	Inleiding	11
	3.1 Achtergrond en onderzoeksvragen	11
	3.2 Onderzoeksopzet	12
4	Resultaten	14
	4.1 Kenmerken van de doelgroep	14
	4.2 Ervaringen met interventies voor de doelgroep binnen Amsterdam-Diemen	18
	4.3 Landelijke voorbeelden	24
5	Conclusies	35
	5.1 De doelgroep	35
	5.2 Interventies binnen Amsterdam en Diemen	36
	5.3 Succesvolle interventies elders in het land	38
	5.4 Scenario's binnen Amsterdam en Diemen	39
	5.5 Aanbevelingen vanuit de praktijk: Wat is nodig voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs?	40
6	Literatuur	43
7	Recent uitgegeven rapporten Kohnstamm Instituut	44

1 Samenvatting

Dit onderzoek richtte zich op jonge (hoog)begaafde leerlingen binnen Amsterdam-Diemen die (vroeg) klaar zijn met de basisschool, maar nog niet klaar zijn voor de middelbare school wat betreft de sociaal-emotionele en executieve vaardigheden. Het doel van dit onderzoek was om aan de hand van interviews te inventariseren wat voor deze leerlingen nodig is voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs en om op basis hiervan scenario's te ontwikkelen die haalbaar en realiseerbaar zijn voor Amsterdam-Diemen. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Samenwerkingsverband Primair Onderwijs Amsterdam-Diemen en het Samenwerkingsverband voortgezet onderwijs Amsterdam-Diemen.

Ten behoeve van dit onderzoek zijn aan de hand van door scholen voorgelegde casussen interviews gehouden met sleutelpersonen (HB-experts/ intern begeleider/ schoolleider) van drie basisscholen en drie scholen voor voortgezet onderwijs in Amsterdam-Diemen. Tevens zijn enkele leerlingen en hun ouders geïnterviewd. Als laatste zijn er interviews gehouden met drie verschillende typen voorzieningen, gericht op de overstap naar het voortgezet onderwijs, voor jonge (hoog)begaafde leerlingen elders in het land.

Kenmerken van de doelgroep

Uit het onderzoek blijkt dat de doelgroep *jonge (hoog)begaafde leerlingen binnen Amsterdam-Diemen die (vroeg) klaar zijn met de basisschool maar nog niet klaar zijn voor de middelbare school wat betreft de sociaal-emotionele en executieve vaardigheden*, voornamelijk leerlingen betreft van rond de 10 jaar oud. De basisscholen geven aan één tot vijf leerlingen op hun school te hebben, voor wie ze verwachten dat de overstap naar het vo lastig zal worden. De sterke en zwakke kanten verschillen per leerling, maar het algemene beeld is dat deze leerlingen vaker moeite hebben met executieve vaardigheden als plannen en organiseren en met sociaal-emotionele vaardigheden als doorzetten en omgaan met frustraties.

Een grijs gebied tussen succesvolle en niet succesvolle overstap

Slechts een enkele keer hebben scholen een niet-succesvolle overstap met een leerling meegemaakt: deze leerlingen stappen bijvoorbeeld over naar een ander onderwijstype of andere vo-school. In deze gevallen ging het om leerlingen met gedragsproblemen en zaten ouders en school niet op één lijn. Uit de interviews met ouders blijkt dat de leerlingen die door de school aangewezen werden als succesvolle casussen niettemin vaak veel strubbelingen tijdens hun schoolloopbaan hebben ervaren. De succesvolle overstap die deze leerlingen gemaakt hebben (ze zijn niet afgestroomd of van vo-school gewisseld), is niet zonder slag of stoot behaald, maar het heeft de nodige inspanningen gevraagd. De moeilijke

periodes die zij ervaren hebben, maakt dat de term ‘succesvol’ niet helemaal op zijn plaats is.

Interventies voor de doelgroep

Scholen bieden verschillende onderwijsaanpassingen aan om onderwijs op maat te kunnen bieden aan (hoog)begaafde leerlingen. In het primair onderwijs kunnen aanpassingen in de reguliere klas plaatsvinden, zoals verrijking en/of versnelling, maar ook in binnen- of bovenschoolse verrijkingsklassen. Begeleiding kan in een groep of individueel gegeven worden. Daarnaast bestaat er het voltijd hoogbegaafdenonderwijs en zijn er ouders die zelf begeleiding inschakelen via bijvoorbeeld een huiswerkbegeleidingsinstituut of een organisatie die zich richt op de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen. In het voortgezet onderwijs worden de volgende onderwijsaanpassingen aangeboden: versnellen, verrijken, extra aanbod/activiteiten (op de eigen school of ergens anders, bijvoorbeeld de universiteit) en individuele begeleiding van de zorgcoördinator, een coach of ouderejaars leerling. Het verschilt per school (o.a. de breedte van het aanbod en de aanwezige expertise) en leerkracht (o.a. diens houding en expertise) in hoeverre het onderwijs aangepast wordt aan de leerling. Het primair onderwijs heeft zich hier verder in ontwikkeld dan het voortgezet onderwijs.

Aandachtspunten voor een succesvolle overstap

Uit het onderzoek komen zes belangrijke aspecten naar voren die volgens scholen, ouders en leerlingen bijdragen aan een succesvolle overstap van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs door (jong) hoogbegaafde leerlingen¹. Het kernwoord hierbij is *maatwerk*. Aangegeven wordt dat het gaat om de combinatie van de zes verschillende aspecten die hieronder genoemd worden:

1. Kennisvergroting omtrent de doelgroep
2. Onderwijsaanbod: cognitieve uitdaging en werken aan hiaten
3. Begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen
4. Onderwijs met ontwikkelingsgelijken
5. Samenwerking, tussen po- en vo-scholen en tussen de school en ouders
6. Een regeling dat hoogbegaafde leerlingen op een goed passende vo-school komen

Op basis van de resultaten van het onderzoek hebben we drie scenario's uitgewerkt die haalbaar en realiseerbaar zijn voor Amsterdam-Diemen, met als doel het versoepelen van de overstap naar het voortgezet onderwijs voor jonge (hoog)begaafde leerlingen binnen Amsterdam-Diemen die (vroeg) klaar zijn met de basisschool maar nog niet klaar zijn voor de middelbare school wat betreft de sociaal-emotionele en executieve vaardigheden (zie hierna).

¹Zie de conclusie voor een uitgebreidere beschrijving van deze zes punten.

1.1 Leeswijzer

In dit onderzoeksrapport zijn in hoofdstuk 2 eerst drie scenario's beschreven voor Amsterdam en Diemen die betrekking hebben op voorzieningen die bijdrage aan eensuccesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs voor jonge (hoog)begaafde leerlingen. Deze scenario's zijn ontwikkeld op basis van de resultaten van de interviews. In hoofdstuk 3 zijn de achtergrond en de onderzoeksvragen beschreven. In hoofdstuk 4 worden deze resultaten beschreven. Het rapport eindigt met conclusies in hoofdstuk 5, waarin antwoord gegeven wordt op het onderzoeksvragen en waarin een overzicht wordt gegeven van de zes meest genoemde aanbevelingen voor de onderwijspraktijk.

2 Scenario's

We beschrijven de kaders van drie mogelijke scenario's waarvan verwacht wordt dat ze bijdragen aan een succesvolle overstap van het primair naar het voortgezet onderwijs van (jonge) hoogbegaafde leerlingen die wat betreft cognitieve vaardigheden vroeg (rond 10 jaar) klaar zijn met de basisschool, maar nog niet klaar zijn voor de middelbare school wat betreft de sociaal-emotionele en executieve vaardigheden.

Aansluitend bij de eerste vijf aandachtspunten (zie de samentvatting op p.2) die voortkomen uit dit onderzoek en rekening houdend met de context van Amsterdam-Diemen, waar een Lotings- en Matchingssysteem van kracht is, is gekozen voor het uitwerken van de volgende drie scenario's: 'betere toerusting van po-scholen' (scenario 1), 'een plusklas gericht op de overstap naar het vo' (scenario 2) en 'een tussenjaar' (scenario 3), beide in de vorm van een stedelijke bovenschoolse voorziening. De scenario's zijn bedoeld voor (hoog)begaafde leerlingen van 9, 10 of 11 jaar die qua leerstof klaar zijn met het basisonderwijs maar die op executief of sociaal-emotioneel gebied nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs. Het gaat om leerlingen die een grote behoefte hebben aan uitdaging en aan contact met ontwikkelingsgelijken.

Er is niet gekozen voor een scenario waarbij jonge (hoog)begaafde leerlingen al op een vo-school geplaatst worden, en ook niet voor een interventie in de vorm van een aparte onderbouw op een vo-school. Beide zijn niet mogelijk binnen de context van het huidige Lotings- en Matchingssysteem.

2.1 Scenario 1: betere toerusting van po-scholen

Kennisvergroting

In dit onderzoek komt naar voren dat *kennisvergroting* bij onderwijsgeevenden als belangrijkste factor wordt genoemd om passend onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen te kunnen bieden en hiermee de kans op een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs te vergroten. Kennisvergroting vormt volgens de geïnterviewden de basis van een betere toerusting voor po-scholen. *Het uitwisselen van kennis en ervaringen tussen po- en vo-scholen* wordt als belangrijke wijze van professionalisering gezien en *de aanwezigheid van een HB-expert* (een specialist op het gebied van hoogbegaafdheid van de school zelf of een bestuursbrede netwerkbegeleider) wordt als zeer waardevol ervaren. Deze expert kan

leerkrachten ondersteunen en coachen en (hoog)begaafde leerlingen individueel of in een verrijkingsklas binnen de po-school begeleiden.

Signalering

Scholen willen (verder) professionaliseren met betrekking tot het *herkennen van deze leerlingen en het in kaart brengen van hun niveau van functioneren op verschillende gebieden (zoals rekenen en spelling) en hun onderwijsbehoeften*. Om deze informatie te verzamelen kunnen naast observaties van de leerkracht screeningsinstrumenten ingezet worden. Een screeningsinstrument biedt onder andere de mogelijkheid om de perspectieven van zowel kind, ouder, leerkracht, als bijvoorbeeld een sportcoach naast elkaar te leggen. Een voorbeeld van een screeningsinstrument is: <http://www.hoogbegaafdheid-in-zicht.nl/index.php/screening>. Scholen hebben behoefte aan een goed onderbouwd wetenschappelijk screeningsinstrument, in het bijzonder voor kleuters.

Onderwijsaanbod en begeleiding

Naast kennisvergroting en professionalisering bij het herkennen van (hoog)begaafde leerlingen willen scholen (verder) professionaliseren met betrekking tot het *aanpassen van het onderwijsaanbod en de begeleiding* van deze leerlingen. Het onderwijsaanbod is een belangrijk middel voor zowel de cognitieve uitdaging als de ontwikkeling van executieve functies. Wanneer leerlingen op het juiste niveau en tempo worden aangesproken, en dus cognitief worden uitgedaagd, draagt dit bij aan motivatie voor school en het ontwikkelen van executieve vaardigheden, wat een belangrijke basis is voor het goed doorlopen van het voortgezet onderwijs. Het is belangrijk dat het aanbod cognitief uitdagend is, waarbij het creatief denken en handelen van de kinderen wordt aangesproken. Daarnaast is het ook belangrijk dat het aanbod appelleert aan executieve vaardigheden, zoals het werken aan grote projecten en het uitvoeren van een eigen onderzoek.

Naast aanpassing van het onderwijsaanbod is ook professionalisering van de begeleiding van deze kinderen van belang. Deze begeleiding moet gericht zijn op de ontwikkeling van executieve vaardigheden en gebaseerd zijn op kennis over de manier waarop deze begeleiding het beste gegeven kan worden. Uit dit onderzoek komt naar voren dat er behoefte is aan concrete informatie hoe deze begeleiding eruit moet zien (hoe kan je een leerling bijvoorbeeld helpen zich te concentreren?) en dat het belangrijk is dat de leerkracht bij de begeleiding focust op het leerproces en niet alleen op de resultaten van de leerling. Prestatiegerichte feedback (waarbij veel waarde gehecht wordt aan het eindresultaat van de toets en prestaties van leerlingen onderling vergeleken worden) ondermijnt namelijk de intrinsieke motivatie van leerlingen, doordat leerlingen te veel gericht raken op cijfers. Ook draagt een dergelijke aanpak niet bij aan inzicht in en de ontwikkeling van executieve vaardigheden (bijvoorbeeld: hoe pak je een taak aan?).

De scholen geven verder aan dat het voor (hoog)begaafde leerlingen fijn kan zijn om deze begeleiding in een *verrijkingsklas* te ontvangen, omdat leerkrachten in de praktijk van de reguliere klas weinig tijd hebben voor de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen. Begeleiding gaat over het algemeen vaker naar de gemiddelde leerlingen en de leerlingen 'aan de onderkant'. In het geval van een verrijkingsklas is het belangrijk dat er een lijn is naar de reguliere klas. Een genoemd nadeel van de verrijkingsklas is namelijk dat sommige

leerlingen zich alleen prettig voelen in de verrijkingsklas en alleen daar laten zien wat ze kunnen.

2.2 Scenario 2: plusklas² gericht op overstap naar het voortgezet onderwijs

De plusklas in het kort:

In een bovenschoolse plusklas kunnen (hoog)begaafde leerlingen via uitdagende creatieve projecten, opdrachten en spelletjes werken aan de executieve en sociaal-emotionele vaardigheden. Wanneer nodig kan in de plusklas ook gewerkt worden aan het wegwerken van hiaten. Dit gebeurt een jaar lang gedurende een dag of ochtend in de week op een stedelijke voorziening. De plusklas wordt uitgevoerd door (hb-gespecialiseerde) vo-docenten, die een klik met de doelgroep hebben en goed weten waar ze naar toe moeten werken met de leerlingen. Samenwerking met het primair onderwijs is hierbij belangrijk. Samenwerking biedt de mogelijkheid om elkaar beter te leren kennen en om de reeds opgebouwde expertise van het po rondom (hoog) begaafde leerlingen in te kunnen zetten, om zo bij te dragen aan een doorgaande ontwikkeling van (hoog)begaafde leerlingen.

Doelgroep:

Een plusklas gericht op de overstap naar het voortgezet onderwijs, in de vorm van een stedelijke voorziening, is bedoeld voor leerlingen uit groep 7 of 8 die cognitief gezien klaar zijn voor de overstap naar het voortgezet onderwijs, maar die, voordat ze de overstap naar het vo maken, nog behoefte hebben aan meer cognitieve uitdaging met ontwikkelingsgelijken voor het ontwikkelen van hun executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden.

Wanneer (hoog)begaafde leerlingen op de basisschool niet voldoende uitgedaagd worden en onder hun niveau werken, is er een grote kans dat ze geen gebruik hoeven te maken van executieve vaardigheden met als gevolg dat ze deze vaardigheden niet (voldoende) ontwikkelen. Ook hebben deze leerlingen door het werken onder hun niveau niet leren doorzetten en hoe om te gaan met frustraties. Daarnaast blijkt dat er vaak begeleiding mist wanneer leerlingen één of meerdere groepen/klassen overslaan. Op de basisschool kunnen deze leerlingen vervolgens een achterstand oplopen in bepaalde executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden, waardoor ze op een bepaald moment, vaak in de bovenbouw van de middelbare school, vastlopen wanneer de lesstof moeilijker wordt waardoor ze executieve vaardigheden nodig hebben om de lesstof te kunnen beheersen. In deze gevallen zou een verrijkingsklas op de basisschool wenselijk zijn, waarbij leerkrachten begeleiding bieden bij het ontwikkelen van deze executieve en sociaal-emotionele vaardigheden. Waar voor sommige kinderen een verrijkingsklas voldoende is, is voor anderen meer nodig. Dit kan af hangen van (een combinatie van) verschillende factoren zoals het aanbod op de basisschool, de begeleiding van de leerkracht, de samenwerking met ouders en kindkenmerken zoals motivatie en inzet. Wanneer (hoog)begaafde leerlingen in groep 7 of 8

² We noemen het geen 8+ klas, zoals in het landelijk voorbeeld (zie H3.4.1), omdat de 8+ klas zich alleen richt op leerlingen uit groep 8 terwijl scenario 2 zich richt op groep 7 en groep 8 leerlingen.

(nog steeds) problemen ervaren in het toepassen van deze vaardigheden waardoor er twijfels zijn of de overstap naar het voortgezet onderwijs succesvol zal verlopen, biedt een bovenschoolse voorziening (plusklas) gericht op een soepeler overstap naar het voortgezet onderwijs, een mogelijkheid om hieraan te werken.

Toeleidingsprocedure en selectiecriteria:

Behalve een informatieavond en een screening van de onderwijsbehoeften van leerlingen door middel van een vragenlijst/screeningsinstrument, is ook een gesprek met ouders, leerling en leerkracht belangrijk in de toeleidingsprocedure. Selectiecriteria zijn de onderwijsbehoeften van de leerling, die moeten aansluiten bij het doel van de interventie, namelijk de behoefte aan cognitieve uitdaging, onderwijs met ontwikkelingsgelijken en het ontwikkelen van executieve vaardigheden en/of sociaal-emotionele vaardigheden.

Voor- en nadelen:

De voordelen van een plusklas zijn dat jonge (hoog)begaafde leerlingen van HB-experts specialistische begeleiding krijgen met focus op de ontwikkeling van executieve functies en/of sociaal emotionele vaardigheden, en dat ze onderwijs met gelijkgestemden krijgen, wat positieve effecten blijkt te hebben op hun welzijn en zelfkennis, wat de ontwikkeling van executieve en sociaal-emotionele vaardigheden weer stimuleert. In sommige gevallen komt het voor dat leerlingen het heel leuk vinden bij de plusgroep en hierdoor negatiever worden over hun eigen school. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor hun motivatie en inzet in hun eigen klas. Een ander nadeel is dat een interventie van één dag(deel) per week voor sommige leerlingen niet voldoende is.

Voorwaarden:

Een eerste voorwaarde is de samenwerking tussen po- en vo- scholen. Hierbij gaat het om:

- een uitgebreide overdracht vanuit de po-school die de leerling bezoekt;
- het uitwisselen van adviezen, kennisoverdracht en van elkaar leren met betrekking tot het aanbod en de begeleiding van leerlingen. Een gezamenlijke aanpak is wenselijk.

Een tweede voorwaarde is professionalisering:

- kennisvergroting met betrekking tot de herkenning van (hoog)begaafde leerlingen en hun sterke en zwakke kanten/hiaten;
- beredeneerd aanbod voor (hoog)begaafde leerlingen, met daarbij aandacht voor de executieve vaardigheden;
- materialen voor (hoog)begaafde leerlingen;
- begeleiding: hogere orde denkvragen stellen, oefenen met executieve vaardigheden (zoals leerstrategieën gebruiken en leren plannen/organiseren) en met sociaal-emotionele vaardigheden (zoals samenwerken, doorzetten en omgaan met frustraties);

Een laatste voorwaarde is de beschikbaarheid van middelen:

- voor de opstart en (door)ontwikkeling van de voorziening;
- voor professionalisering, waaronder: docenten die een ECHA-opleiding (de internationaal erkende opleiding van de European Council for High Ability) tot

specialist hoogbegaafdheid volgen, coaching van leerkrachten (door bijvoorbeeld ECHA-specialisten), conferenties over hoogbegaafdheid bezoeken, training door externe professionals, andere scholen bezoeken. Professionalisering richt zich vooral op het pedagogische aspect, zoals het omgaan met en de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen. Er is echter ook behoefte aan professionalisering op vakdidactisch/vakinhoudelijk gebied (i.e. welk aanbod?). Hier is minder professionaliseringsaanbod op.

2.3 Scenario 3: een tussenjaar

Een tussenjaar in het kort:

Een tussenjaar in de vorm van een stedelijke voorziening. In het tussenjaar wordt geoefend met executieve vaardigheden (zoals leren plannen en gebruiken van leerstrategieën), sociaal-emotionele vaardigheden (zoals samenwerken, doorzettingsvermogen en frustratietolerantie) en kunnen zonodig hiaten worden weggewerkt. Het tussenjaar wordt uitgevoerd door (hb-gespecialiseerde) vo-docenten, die een klik met de doelgroep hebben en goed weten waar ze naar toe moeten werken met de leerlingen. Samenwerking met het primair onderwijs is hierbij belangrijk. Samenwerking biedt de mogelijkheid om elkaar beter te leren kennen en om de reeds opgebouwde expertise van het po rondom (hoog)begaafde leerlingen in te kunnen zetten, om zo bij te dragen aan een doorgaande ontwikkeling van (hoog)begaafde leerlingen.

De doelgroep:

In sommige gevallen is het zo dat de basisschool een jonge (hoog)begaafde leerling niet veel meer kan bieden op cognitief gebied en/of dat de leerling toe is aan een volgende stap, terwijl de leerling nog te jong is (wat betreft sociaal-emotionele en/of executieve vaardigheden) voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs. Genoemde kindkenmerken van deze leerlingen zijn: emotioneel jong, behoefte aan structuur en iemand die 'meekijkt'/vertrouwen biedt, moeilijk kunnen omgaan met frustratie en sociaal een beetje anders dan anders (aanhankelijk/pleasing of juist bazig). Voor hen wordt een bovenschools tussenjaar genoemd als een goede manier om zich goed voor te bereiden op het voortgezet onderwijs. Een aandachtspunt is dat het voortgezet onderwijs goed op het tussenjaar moet aansluiten, want het is belangrijk dat deze leerlingen ook op het voortgezet onderwijs passende begeleiding krijgen.

Een belangrijke vraag is voor welke leerlingen de plusklas (zie scenario 2) geschikt is en voor welke leerlingen het tussenjaar, of dat het gaat om verschillende opties voor dezelfde leerlingen. Het verschil met de plusklas (scenario 2) is dat het tussenjaar niet tijdens het po, maar na het po plaatsvindt (respectievelijk in de plaats komt van de bovenbouw van het po). Geredeneerd vanuit de ontwikkeling van het kind, is het gewenst om zo vroeg mogelijk begeleiding in te zetten, om te voorkomen dat problemen groter worden. Een ander verschil is dat een tussenjaar, vergeleken met een plusklas intensiever is en de mogelijkheid biedt om de overstap naar het vo een jaar uit te stellen als dit gewenst is: een plusklas vindt een jaar lang een ochtend in de week plaats tijdens de basisschool, terwijl een tussenjaar een jaar lang vijf dagen per week behelst, na de basisschoolperiode. Voor héél jonge

(hoog)begaafde leerlingen kunnen de problemen met executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden zodanig groot zijn, dat de overstap naar het voortgezet onderwijs nog niet gewenst is. Een tussenjaar waarin een jaar lang intensieve begeleiding mogelijk is voordat de overstap plaats vindt, kan dan een goede oplossing zijn. Er wordt door intern begeleiders aangegeven dat een tussenjaar niet voor iedereen een geschikte oplossing is, bijvoorbeeld niet voor leerlingen die al op het basisonderwijs veel aan executieve functies gewerkt hebben en/of die toe zijn aan nieuwe vakken. In deze gevallen wordt er wel voor gekozen om de overstap naar het voortgezet onderwijs op jonge leeftijd direct te maken. Voor een succesvolle overstap is het hierbij van belang dat er op het voortgezet onderwijs passende begeleiding aan de leerling gegeven wordt. Bij de keuze of een tussenjaar of plusklas een geschikte oplossing is om bij te dragen aan een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs gaat het dus om maatwerk: per leerling moet goed bekeken worden wat zijn/haar sterke en zwakke kanten zijn en wat het beste bij zijn/haar behoeften aansluit.

Toeleidingsprocedure en selectiecriteria:

Behalve een informatieavond en een screening van de onderwijsbehoeften van leerlingen door middel van een vragenlijst/screeningsinstrument, is ook hier een gesprek met ouders, leerling en leerkracht essentieel. Selectiecriteria zijn de onderwijsbehoeften van de leerling, die moeten aansluiten bij het doel van de interventie, namelijk de behoefte aan cognitieve uitdaging, onderwijs met ontwikkelingsgelijken en het ontwikkelen van executieve vaardigheden en/of sociaal-emotionele vaardigheden. Bij de selectie is het belangrijk om te letten op de genoemde kenmerken van de doelgroep in de alinea hierboven: het gaat om heel jonge (hoog)begaafde leerlingen voor wie de overstap naar het voortgezet onderwijs nog te vroeg is, gelet op hun niveau van executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden.

Voor- en nadelen:

De voordelen van het tussenjaar zijn dezelfde als bij scenario 2, maar in het bijzonder dat er sprake is van intensieve begeleiding op sociaal-emotioneel gebied, omdat deze wat kwetsbaardere doelgroep behoefte heeft aan structuur, vertrouwen en het ontwikkelen van zelfinzicht.

De Inspectie ziet een leerling die een tussenjaar volgt als een doublerende leerling. Dat heeft een negatief effect op de doorstroomcijfers. Dit kan als nadeel worden gezien.

Voorwaarden:

Zie de voorwaarden van scenario 2.

2.4 Aanbevelingen wat betreft de locaties voor plusklas en/of tussenjaar

Op basis van de ELK³-gegevens gaan we uit van ongeveer 50 leerlingen per jaargang die jong de overstap naar het vo maken. De onderwijsbehoeften van deze leerlingen verschillen, dus niet al deze leerlingen zullen behoefte hebben aan een stedelijke voorziening in de vorm van een tussenjaar of een plusklas gericht op de overstap naar het voortgezet onderwijs. Op de

³ ELK is het in Amsterdam en Diemen gebruikte Elektronisch Loket Kernprocedure, waarin onder andere de leerlinggegevens van leerlingen van primair naar voortgezet onderwijs zijn opgenomen.

drie geïnterviewde basisscholen werd genoemd dat er op de *hele* school tussen de 1-5 leerlingen zitten waarvan verwacht wordt dat de overstap naar het voortgezet onderwijs lastig zal worden. Omdat er niet voldoende gegevens zijn, kunnen we alleen een grove inschatting maken van het verwachte aantal leerlingen waarvoor een bovenschoolse plusklas of een tussenjaar een goede oplossing kan zijn. Een schatting voor een stedelijke voorziening in de vorm van een tussenjaar, uitgaande van 50 leerlingen per jaargang, die niet allemaal naar een aparte voorziening moeten of willen en waarbij enige spreiding over de stad wenselijk is, is dat maximaal twee groepen met een groepsgrootte van maximaal 20 leerlingen zou volstaan. Een schatting wanneer er gekozen wordt voor een stedelijke plusklas ter voorbereiding op het vo, gericht op groep 7 en 8 leerlingen, uitgaande van 100 leerlingen die jong de overstap naar het vo zullen maken komt uit op maximaal vier groepen met een groepsgrootte van maximaal 20 leerlingen.

Uit de interviews met sleutelpersonen in Amsterdam en Diemen komt naar voren dat er een voorkeur is voor het koppelen van het tussenjaar aan het voortgezet onderwijs:

- het biedt leerlingen de mogelijkheid om te wennen aan de vo-setting, maar ze zijn nog wel in de afgeschermden omgeving van het tussenjaar waar ze kunnen werken aan hun executieve functies.
- het is minder wenselijk om de tussenvoorziening aan de basisschool te koppelen, omdat deze leerlingen klaar zijn op de basisschool en het tijd is voor hun volgende stap. Binnen de vo-setting kunnen deze leerlingen alvast 'omhoog' kijken.

In de interviews zijn geen voorkeuren genoemd voor de koppeling van een plusklas gericht op de overstap naar het vo aan een basisschool of een middelbare school. De hierboven genoemde argumenten zouden echter ook van toepassing kunnen zijn voor de leerlingen voor wie een plusklas een passende oplossing is. Een aandachtspunt hierbij is dat de motivatie en inzet van de leerlingen in de reguliere klas mogelijk kan afnemen. Een goede samenwerking tussen de plusklas en de reguliere klas is gewenst om een betere afstemming tussen het onderwijs in beide settings te bewerkstelligen.

3 Inleiding

3.1 Achtergrond en onderzoeksvragen

Amsterdamse scholen hebben sinds de ingang van de Wet passend onderwijs in 2014 de zorgplicht om hoogbegaafde leerlingen passende ondersteuning aan te bieden. In Amsterdam wordt in het primair onderwijs (po) het onderwijs op verschillende manieren aangepast voor (hoog)begaafde leerlingen. Dit gebeurt binnen de klas, maar ook door het aanbieden van deeltijdonderwijs bij een binnenschoolse voorziening (plusklassen) of een bovenschoolse voorziening (zoals Day a Week School en Het Denklab) of door het aanbieden van voltijdonderwijs voor (hoog)begaafde leerlingen (zoals AMOS unIQ en de hoogbegaafdheidsklassen van STWT) (Van Loon-Dijkers, Weijers & Heurter, 2017). Interventies voor (hoog)begaafde leerlingen in het voortgezet onderwijs (vo) betreffen voornamelijk het aanbieden van een versneld- en/of verrijkt programma op school.

In Amsterdam en Diemen ervaren zowel het po als het vo een gezamenlijk knelpunt bij de overstap van jonge (hoog) begaafde leerlingen van het po naar het vo. Het onderwijsveld geeft aan dat er een hiaat is in het onderwijsaanbod voor jonge (hoog)begaafde leerlingen die op cognitief gebied klaar zijn voor de overstap naar het vo, maar daar op andere gebieden (sociale, emotionele, executieve vaardigheden) nog niet aan toe zijn. Bij de start van dit onderzoek was niet precies bekend om hoeveel leerlingen het gaat in Amsterdam en Diemen. Inmiddels zijn daar meer gegevens over, naar schatting gaat het elk om 50 leerlingen. Deze jonge (hoog)begaafde leerlingen lopen in sommige gevallen vast bij de overstap naar het vo, omdat ze niet de studie- en leervaardigheden hebben die nodig zijn in het vo. Omdat zij deze vaardigheden onvoldoende beheersen, ontwikkelen ze bijvoorbeeld verminderde motivatie of faalangst, lopen ze het risico uit te vallen op vakken en dreigen ze uiteindelijk af te stromen. Omdat scholen niet weten wat ze deze leerlingen kunnen bieden zodat ze zich goed kunnen doorontwikkelen na de overstap naar het vo, wordt vanuit het onderwijsveld de vraag gesteld wat passend aanbod is om een succesvolle overstap van deze leerlingen naar het vo mogelijk te maken.

Het Samenwerkingsverband Primair Onderwijs Amsterdam Diemen en het Samenwerkingsverband voortgezet onderwijs Amsterdam-Diemen willen weten wat de beste manier is om jonge (hoog)begaafde leerlingen die (vroeg) klaar zijn met de basisschool maar nog niet klaar zijn voor de middelbare school wat betreft de sociaal-emotionele- en executieve vaardigheden, een succesvolle overstap naar het vo te laten

maken, met als doel een beter dekkend aanbod voor hen te kunnen realiseren. Om deze centrale onderzoeksvraag te beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Wat zijn de kenmerken van de doelgroep jonge (hoog)begaafde leerlingen? Zijn er subgroepen te onderscheiden?
2. Wat zijn de ervaringen met interventies binnen Amsterdam en Diemen voor deze doelgroep?
3. Wat zijn goede/succesvolle interventies in het land voor deze doelgroep?
4. Welke scenario's zijn haalbaar en realiseerbaar binnen Amsterdam en Diemen?

3.2 Onderzoeksopzet

Bij verschillende respondentgroepen in het primair en voortgezet onderwijs zijn gegevens verzameld om een beeld te krijgen van de kenmerken van de doelgroep en ervaringen met het onderwijsaanbod voor jonge (hoog)begaafde leerlingen binnen Amsterdam en Diemen. Er zijn interviews gehouden met sleutelpersonen (HB-expert/intern begeleider/zorgcoördinator/ schoolleider) van scholen voor primair en voortgezet onderwijs en met leerlingen en ouders. De sleutelpersonen van de scholen zijn aangedragen door de opdrachtgever. De leerlingen en ouders zijn via de sleutelpersonen geworven.

In de interviews is ingegaan op de kenmerken van de leerlingen (o.a. achtergrondkenmerken zoals leeftijd/geslacht, hun sterke en zwakke kanten en hun onderwijsbehoeften), de ervaringen met het onderwijsaanbod in Amsterdam-Diemen (o.a. de voor- en nadelen, de belemmerende en bevorderende factoren) en de eventuele toelidingsprocedures (o.a. de selectiecriteria en de screeningsinstrumenten).

Er is in het primair onderwijs gesproken met:

- een HB-expert van een school in Diemen;
- een intern begeleider/HB-expert van een school in Amsterdam Nieuw-West;
- een schoolleider van een school in Amsterdam, Oostelijk Havengebied;
- de leidinggevende van de Day a Week School in Amsterdam;
- vijf leerlingen en hun ouders.

In het voortgezet onderwijs zijn interviews gehouden met:

- een leerkracht van een school voor mavo, havo, vwo in Amsterdam-Oost;
- de zorgcoördinator van een school voor mavo, havo, vwo in Amsterdam-Zuid;
- de zorgcoördinator en een mentor/docent van een Gymnasium in Amsterdam-Oost;
- drie leerlingen en hun ouders.

Landelijk zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers van drie verschillende typen initiatieven. Vooraf is een desksearch uitgevoerd. Op basis hiervan zijn initiatieven benaderd voor een interview. In de interviews is ingegaan op: de doelgroep, de toelidingsprocedure, de ervaren opbrengsten, voor- en nadelen van de interventie, en de randvoorwaarden. Er is gesproken met:

- een plusbegeleidster van een 8+ klas (Emelwerda College);
- de directeur van een school met een tussenjaar (anoniem);

- de conrector van een aparte onderbouw voor jonge (hoog)begaafde leerlingen (Gymnasium Plus van het Odulphuslyceum).

Data analyse

Alle interviews zijn geanalyseerd door de antwoorden inhoudelijk te bekijken op hoofdlijnen. Hierbij zijn de sleutelpersonen binnen Amsterdam-Diemen samengenomen. De interviews met ouders en leerlingen zijn apart geanalyseerd. Patronen die hierdoor zichtbaar werden zijn vervolgens per aspect (kenmerken van de doelgroep en ervaringen met het onderwijsaanbod in Amsterdam-Diemen) uitgewerkt.

De landelijke interviews zijn per type interventie geanalyseerd en samengenomen met de informatie uit de desksearch. Vervolgens zijn de uitkomsten per aspect (doel, doelgroep, aanbod, toeleidingsprocedure, ervaren opbrengsten) beschreven.

Als laatste is voor alle interviews bekeken welke belangrijke aspecten zijn genoemd voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs voor jonge (hoog)begaafde leerlingen. Hier is een samenvattend overzicht van gemaakt door overeenkomende aspecten te clusteren in thema's.

4 Resultaten

We beschrijven in dit hoofdstuk de uitkomsten van interviews met sleutelpersonen van enkele po- en vo-scholen in Amsterdam-Diemen en van landelijke initiatieven voor de doelgroep, en met leerlingen en ouders. We gaan in de resultatensectie vervolgens in op de kenmerken van de doelgroep (H 4.1; onderzoeksvraag 1), de ervaringen met het aanbod voor jonge (hoog)begaafde leerlingen in Amsterdam-Diemen (H 4.2; onderzoeksvraag 2) en voorbeelden van landelijke initiatieven (H4.3; onderzoeksvraag 3).

4.1 Kenmerken van de doelgroep

Prevalentie

Uit de interviews met de drie basisscholen in Amsterdam-Diemen komt naar voren dat de scholen te maken hebben met 1 tot 5 leerlingen, al dan niet gediagnostiseerd als hoogbegaafd, bij wie speelt of vermoedelijk zal gaan spelen dat ze op jonge leeftijd cognitief gezien al klaar zijn met het basisonderwijs, maar voor wie de overstap naar het voortgezet onderwijs lastig kan worden vanwege ontoereikende sociaal-emotionele of executieve vaardigheden. Deze leerlingen zijn meestal 10 of 11 jaar. Leerlingen bij wie dit op nog jongere leeftijd (onder de 10 jaar) speelt, komen op deze scholen niet of nauwelijks voor. Eén van de geïnterviewden geeft aan dat het aantal jonge hoogbegaafde leerlingen in de midden- of bovenbouw op hun school de afgelopen jaren is gegroeid. Dit komt onder andere door de ingezette professionalisering met betrekking tot signalering en het passend maken van het aanbod, waardoor versnelling bij (hoog)begaafde leerlingen vaker plaatsvindt.

Op de drie scholen voor voortgezet onderwijs in Amsterdam wordt aangegeven dat ze regelmatig met jonge (hoog)begaafde leerlingen te maken hebben die een klas hebben overgeslagen op de basisschool. Zo geeft één van de scholen aan 1 tot 5 leerlingen van 10 jaar te hebben die per jaar instromen. In bijna alle gevallen gaat het om ‘succesvolle’ leerlingen, dat wil zeggen leerlingen die niet vastlopen of afstromen. Een andere school geeft aan dat in elk leerjaar 2 of 3 jonge (hoog) begaafde leerlingen zitten en dat de overstap succesvoller lijkt te gaan wanneer de school deze leerlingen direct vanaf het primair onderwijs binnenkrijgt. Wanneer een leerling van een andere middelbare school komt, is de kans op een lastigere overstap groter, omdat deze leerlingen al negatieve ervaringen hebben gehad.

Om een preciezer beeld te krijgen van het aantal jonge po-leerlingen dat dit schooljaar (2019-2020) de overstap naar het voortgezet onderwijs heeft gemaakt, is door de

opdrachtgever navraag gedaan bij ELK naar de leerlinggegevens die in ELK verzameld worden over de overgang van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs in Amsterdam. Hieruit bleek het volgende: de groep leerlingen die 8 of 9 jaar is ten tijde van de overstap was heel klein, het ging om zes leerlingen⁴. Uit de ELK-gegevens van de afgelopen drie jaar komt naar voren dat elk jaar tussen de 40 en 62 jonge leerlingen (9 of 10 jaar) de overstap naar het voortgezet onderwijs hebben gemaakt. Van de meeste van deze leerlingen is het advies bekend, zie de tabel hieronder. De meeste leerlingen hebben een vwo-advies gekregen (88%), maar de adviezen waren niet in alle gevallen vwo. Zo krijgt een aantal leerlingen advies voor praktijkonderwijs, vmbo-b/k, vmbo-t, vmbo-t/havo of Kopklas⁵. Omdat we niet over verdere gegevens van deze leerlingen beschikken is het onduidelijk waarom deze leerlingen, die geen vwo-advies hebben gekregen, al op jonge leeftijd de overstap naar het vo maken. De jonge leerlingen uit ELK hoeven niet (hoog)begaafd te zijn, het kan dus ook gaan om leerlingen die op jonge leeftijd de overstap naar het vo maken op grond van onvoldoende cognitieve vordering of andere problemen. Dit is interessant om te achterhalen, onder andere met het oog op de herkenning van (hoog)begaafde leerlingen. Bij enkele leerlingen was geen specifiek advies mogelijk. Dit betekent dat de basisschool er nog niet uit was wat een leerling precies kan, juist omdat het nog zo jong is. Deze leerlingen worden, buiten de loting en matching om, handmatig geplaatst op scholen waar aansluiting lijkt te zijn met het dossier van de leerling.

Tabel 1 - Het schooladvies van de 9- en 10- jarige leerlingen in Amsterdam-Diemen die de overstap naar het voortgezet onderwijs gaan maken in 2018, 2019, 2020.

Schooladvies	Aantal	%
Geen specifiek advies mogelijk	2	1.9
Praktijkonderwijs	1	0.9
Kopklas	1	0.9
vmbo-b/k	2	1.9
vmbo-t	1	0.9
vmbo-t/havo	2	1.9
havo/vwo	4	3.7
vwo	95	88
Totaal	112	100

Overstap naar het voortgezet onderwijs

Voor dit onderzoek zijn per school 1 of 2 casussen (een 'succesvolle casus' en/of een 'niet succesvolle casus'), besproken. Met een 'niet succesvolle casus' wordt een leerling bedoeld waarbij de overstap naar het voortgezet onderwijs niet succesvol is verlopen, of waarbij verwacht wordt (in het basisonderwijs) dat de overstap niet succesvol zal zijn: de leerling stroomt af in het voortgezet onderwijs of valt uit, of dat wordt verwacht. Uit de

⁴ Noot: het kan echter wel zo zijn dat deze groep groter wordt, wanneer er meer passend aanbod op basisscholen aanwezig is, waardoor versnellen van meerdere leerjaren vaker toegepast zou worden.

⁵ Een Kopklas is een specifieke vorm van een tussenjaar, bedoeld voor leerlingen die de potentie hebben om naar vmbo-t, havo of vwo te gaan, maar daarvoor nog niet over het vereiste niveau beschikken in groep 8, bijvoorbeeld doordat ze de Nederlandse taal nog niet goed genoeg beheersen.

casusbesprekingen op de scholen en de interviews met ouders en leerlingen kwamen de volgende twee punten uit naar voren:

1. 'Niet succesvolle casussen' zijn volgens po- en vo-scholen ingewikkelde casussen: Het gaat om leerlingen met heel uitdagend gedrag, die niet door kunnen zetten. Eén van de geïnterviewden beschreef dit als volgt: "Er is sprake van aangeleerde hulpeloosheid bij deze kinderen. Dit zijn kinderen waar 'kussens om heen zijn geplaatst' en die niet hebben geleerd door vallen en opstaan". Daarnaast is er in de meeste gevallen volgens de scholen ook sprake van geen goede samenwerking tussen school en ouders. Bij één van de casussen leidde dit onder andere tot veel schoolwisselingen.
2. Er bestaat een grijs gebied tussen 'wel' en 'niet succesvolle' casussen. Uit de interviews met ouders blijkt dat er geen duidelijke scheidslijn is tussen 'succesvolle' en 'niet succesvolle' casussen. Casussen die door de school als 'succesvol' werden aangedragen, bleken te gaan over leerlingen die volgens hun ouders of volgens henzelf tijdens hun schoolloopbaan met veel strubbelingen te maken hebben gehad. Ondanks dat de overstap naar het voortgezet onderwijs lukt, of verwacht wordt te lukken, hebben deze leerlingen te maken gehad met moeilijke periodes (met bijvoorbeeld somberheid) omdat het onderwijs niet (voldoende) werd aangepast aan de behoeften van de leerling. Ouders hebben het gevoel zich hiervoor hard te hebben ingezet met weinig resultaat. Uit de gesprekken met de scholen en ouders komt één bepalende factor vaak naar voren, die volgens de geïnterviewden maakt dat (hoog)begaafde leerlingen gedurende hun schoolloopbaan al dan niet strubbelingen ervaren en zich al dan niet uitgedaagd en prettig op school voelen, namelijk: de leerkracht en diens wil en kunde om het onderwijs aan te passen aan de onderwijsbehoeften van de leerling. Wat aan aanpassingen mogelijk is, is mede afhankelijk van hoe breed het aanbod is dat aanwezig is op de school en van de aanwezige expertise op de school.

Sterke/zwakke kanten

Uit de beschrijvingen van de sterke en zwakke kanten van de besproken casussen blijkt dat er geen duidelijk onderscheid gemaakt kan worden tussen de leerlingen bij wie wel of geen succesvolle overstap plaatsvond of verwacht wordt. Sterke kanten die genoemd worden door de scholen en ouders verschillen per leerling. Opgeteld gaat het om een groot rechtvaardigheidsgevoel, sterk redeneringsvermogen, sterke taakgerichtheid, creatief, sterke verbale vaardigheden en een sterke prestatiedrang.

Wat betreft hun zwakke kanten, blijkt uit de interviews met scholen dat (hoog)begaafde leerlingen, zowel de casussen die aangedragen zijn als 'succesvol' en als 'niet succesvol', over het algemeen meer moeite hebben met executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden. Bijna alle ouders benoemen dat de executieve vaardigheden 'een probleem' zijn bij hun kind. Executieve vaardigheden waar deze leerlingen in het bijzonder moeite mee kunnen hebben betreffen: taakaanpak, leerstrategieën gebruiken en plannen. Dat deze leerlingen hier moeite mee hebben, is het gevolg van het feit dat zij deze vaardigheden in het basisonderwijs meestal niet in hebben hoeven te zetten om de leerstof te kunnen beheersen. Enkele ouders noemen hierbij dat het belemmerend werkt dat hun kind zich op school sociaal wenselijk gedraagt: ze doen stil mee met de lessen, maar vragen niet om

extra uitdaging of hulp bij executieve vaardigheden terwijl ze hier wel behoefte aan hebben. Omdat deze leerlingen weinig tot geen wrijvingsmomenten en faalervaringen hebben meegemaakt, hebben ze wat betreft sociaal-emotionele vaardigheden niet leren doorzetten en niet leren omgaan met frustratie. Een ouder zegt: “Als hij iets lastig vindt dan gaat hij huilen, daarmee ga je het niet redden op de middelbare school.”

Daarnaast zijn sommige van deze leerlingen weinig aansluiting vinden bij hun klasgenoten omdat zenog jong zijn of weinig op de sociale omgeving gericht zijn. Een deel van deze leerlingen vindt slecht aansluiting doordat ze zich niet begrepen voelen. Een ouder noemt “hij heeft weinig vrienden en is gewend aan het idee dat niemand hem snapt, hopelijk wordt dat anders op het voortgezet onderwijs”.

Onderwijsbehoeften en bevorderende/belemmerende factoren

Voor hun ontwikkeling, motivatie en welzijn op school is het belangrijk dat (hoog)begaafde leerlingen op hun niveau cognitief uitgedaagd worden en feedback krijgen op hun leerproces in plaats van hun prestaties. Bevorderende factoren in het primair onderwijs, die door ouders genoemd worden, zijn het toetsen op niveau en – hoofdzakelijk in het geval van verrijkingsopdrachten – de eigen ontwikkeling van leerlingen erkennen (dus niet wanneer een verrijkingsopdracht niet lukt het erbij laten zitten omdat het toch ‘extra’ is, maar een leerlijn met leerdoelen verbinden aan verrijkingsopdrachten).

In combinatie met de cognitieve uitdaging wordt door een aantal ouders genoemd dat creatieve vakken, fantasie en creatief denken daarbij belangrijk zijn voor deze kinderen. In dit opzicht noemen bijna alle ouders de behoefte aan probleemoplossend denken, projectmatig werken of werken aan opdrachten waarbij veel ruimte is voor eigen inbreng en keuzes (autonomie) en/of op een creatieve manier werken zoals ontwerpen en met je handen werken (ook ‘doen’ naast ‘denken’). Een ouder verwoordt het als volgt: “Als ze zelf iets mag bedenken dan gaat ze aan, dan wordt ze helemaal blij en heeft ze het zelfvertrouwen dat ze alles kan”. Belemmerende factoren die door ouders worden genoemd hebben te maken met het moeten doen van meer werk in plaats van verdiepend werk wat demotiverend is voor deze kinderen, ouders noemen in dit opzicht bijvoorbeeld “van A naar Z werken”, “een hele lijst met breuken af moeten werken die ze al kan” en “het niet duidelijk maken waarom ze iets moet leren”. Als bevorderende factoren worden genoemd “mind-maps maken”, “andere manieren van denken en toetsen” en “eerst het doel uitleggen”. Bijna alle geïnterviewde leerlingen in het primair onderwijs bevestigen deze behoefte naar ‘anders denken’: bij de vraag naar wat ze leuk vinden op school wordt genoemd “puzzels”, “task-opdrachten”, “rekentijgers”, “zelf dingen ontwerpen”, “tekenen en kleien”, “onderzoek doen naar iets wat je leuk vindt” en “een poster maken of presentatie geven”. In het voortgezet onderwijs benoemen de geïnterviewde leerlingen deze behoefte ook: “ik haal de hoogste cijfers voor vakken die me interesseren”, “ik vind het leuk dat we aan projecten werken over een bepaald thema zoals onweer of de Egyptische pyramides” en “ik voel me thuis op deze school omdat het onderwijs me doet denken aan de vrijheid die ik kreeg met Daltononderwijs [op de basisschool]”.

Zowel de scholen als ouders geven aan dat (hoog)begaafde leerlingen behoefte hebben aan contact met ontwikkelingsgelijken. Dit zorgt voor een veilige sfeer in de klas waardoor het

voor hen makkelijker wordt om zichzelf te laten zien, van elkaar te leren, vriendschappen te ontwikkelen, frustraties te uiten en om uitdaging of juist hulp te vragen. Volgens sommige geïnterviewde ouders was het voor hun kind nodig één of meerdere klassen over te slaan om bij klasgenoten terecht komen die hen 'snappen'. Wat er precies voor nodig is zodat een kind zich 'begrepen voelt' verschilt per leerling. De geïnterviewde ouders van kinderen in het voortgezet onderwijs noemen dat dit vooral speelde vanaf de derde klas middelbare school of later.

Een aantal ouders geeft aan dat vertrouwen en het opbouwen van de relatie belangrijk is voor deze kinderen voor een goede overstap naar het voortgezet onderwijs. Voor deze leerlingen is het binnen de relatie belangrijk om zich gezien te voelen. Hierdoor voelen ze zich veilig genoeg om te laten zien wat ze kunnen en nog niet kunnen. Bevorderende factoren zijn wanneer leerkrachten kennis hebben van hoogbegaafdheid en zachtaardig zijn. Een aantal ouders geeft aan dat deze kinderen gevoelig zijn voor een bepaalde aanspreektoon waarbij oprechtheid van belang is. Dit komt aan de ene kant doordat deze kinderen minder snel het gevoel hebben iets te kunnen leren van leraren (ze nemen niet makkelijk iets aan) en aan de andere kant doordat ze soms hooggevoelig zijn en oppikken wanneer een leraar iets anders bedoelt of voelt dan gezegd wordt. Leraren die meer inzetten op de relatie dan op 'het cognitieve' nemen het wantrouwen bij deze leerlingen weg waardoor ze beter in staat worden gesteld zich te ontwikkelen.

Tot slot hebben deze leerlingen veel behoefte aan structuur om hen te helpen bij het ontwikkelen van executieve vaardigheden. Een ouder geeft als voorbeeld dat huiswerkopdrachten via verschillende media binnenkomen: tijdens de les, via de mail, via intranet en via whatsapp-groepen voor bepaalde projecten. Voor een aantal kinderen en ouders die we spraken geldt dat ze bij het organiseren van hun huiswerk op het vo behoefte hebben aan extra ondersteuning (door middel van het bieden van structuur) omdat hun executieve vaardigheden (waaronder organiseren) minder ontwikkeld zijn dan bij klasgenoten. Hoe groter de vrijheid van het onderwijs, hoe meer behoefte aan structuur bij deze kinderen ontstaat. Die vrijheid is kenmerkend voor het voortgezet onderwijs, maar het ontbreekt vaak aan voldoende en passende structuur voor deze kinderen. Kinderen die in het po minder executieve vaardigheden hebben ontwikkeld, hebben in het voortgezet onderwijs grotere behoefte aan intensieve begeleiding op leerstrategieën, leren plannen en leren reflecteren.

4.2 Ervaringen met interventies voor de doelgroep binnen Amsterdam-Diemen

Primair onderwijs

Er worden verschillende aanpassingen/interventies voor (hoog)begaafde leerlingen genoemd, namelijk: versnellen, aanpassingen in de klas (waar onder verrijking, extra aanbod), verrijkingsklas op de eigen school, deeltijd onderwijs buiten de eigen school (bovenschools), 8+klas/lessen op de middelbare school, voltijd onderwijs voor hoogbegaafden en extra begeleiding door ouders geregeld (door ouders zelf, huiswerkbegeleidingsinstituten of begeleiding vanuit organisaties die gespecialiseerd zijn

in onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen). Of scholen jonge (hoog)begaafde leerlingen, wanneer ze cognitief gezien ver vooruit lopen, ook in groep 7 en 8 nog goed kunnen bedienen, verschilt per school en hangt onder andere af van de aanwezige expertise en het aanbod van de school. De basisscholen in dit onderzoek hebben zich geprofessionaliseerd in het onderwijs aan hoogbegaafde leerlingen. Door hun aanbod en begeleiding in en/of buiten de reguliere klas lukt het hen om deze leerlingen langer op school te houden.

Met betrekking tot aanpassingen in de klas geven veel scholen aan het lastig te vinden om leerlingen, wanneer zij cognitief gezien al klaar zijn met de stof van de basisschool, het juiste materiaal aan te bieden zodat ze kunnen werken aan executieve vaardigheden. Leraren weten vaak niet welk materiaal of welke opdrachten zij de leerlingen kunnen bieden. Daarnaast wordt door de geïnterviewde scholen en ouders aangegeven dat het belangrijk is dat leerlingen begeleiding krijgen en dat ze niet alleen maar zelfstandig aan de leerstof moeten werken. De leerlingen hebben (verkorte) instructie nodig om de lesstof goed tot zich te kunnen nemen en begeleiding bij hun executieve vaardigheden. Eén van de scholen geeft aan dat het belangrijk is dat leraren weten hoe ze deze begeleiding moeten geven: “Het is belangrijk dat de mindset van leerkrachten verandert: de leerkracht moet op de handen kunnen gaan zitten (geen ‘ober-effect’, maar de kinderen aanzetten tot nadenken en handelen) en durven om het onderwijs anders in te richten”. De scholen en ouders geven aan dat het voor leerkrachten lastig is om deze leerlingen hierin te begeleiden, omdat expertise en tijd ontbreekt. Meerdere ouders noemen dat bij de begeleiding van deze leerlingen een vertrouwensrelatie met de leerkracht belangrijk is en in sommige gevallen ontbreekt. Een ouder vertelt bijvoorbeeld: “Het is toch al snel zo dat de school zegt ‘ja, je moet gewoon focussen’ en dat hij thuis zegt ‘hoe moet ik dan focussen? Hoe moet ik me concentreren op de toets?’ Daar weet de leerkracht eigenlijk geen antwoord op.” Wat helpt, volgens de ouder, is wanneer de leerkracht zou investeren in de relatie met het kind en “meekijkt”. De ouder verwoordt dit als volgt: “De aansprektoon is belangrijk voor hem. Als het autoritair is haakt hij af; kruipt hij in zijn schulp. Ook als mensen heel erg lief proberen te doen dan voelt hij dat het gemaakt is. Hij wil oprechtheid.” Een andere ouder koppelt het expliciet aan veiligheid. Het kind “zet ratio in om met gevoelens om te gaan”. Pas als ze zich veilig genoeg voelt durft ze gevoelens (met name frustratie over iets niet snappen) te laten zien op school. Veel ouders vinden het belangrijk dat leraren daarom inzetten op relatie boven prestatie bij deze kinderen.

Soms zijn ouders wel positief over de aanpassingen voor hun kind in de klas. Ouders geven aan tevreden te zijn over aanpassingen waarbij het kind zelf dingen mag bepalen. Een voorbeeld hiervan is dat een ouder vertelt dat het kind samen met de intern begeleider af en toe gaat ‘shoppen’ voor nieuwe werkjes uit een divers aanbod aan extra opdrachten. Ook geven ouders aan dat het werkt als de leerkracht investeert in de relatie met het kind en echt aandacht voor het kind heeft. Het helpt daarbij als leerkrachten open staan voor tips en adviezen van ouders, andere leerkrachten en/of de HB-specialist. Wat hierbij volgens de scholen helpt is de aanwezigheid van een HB-specialist. Deze specialist fungeert als een spilfiguur die leerkrachten kan adviseren en coachen. Op de basisscholen in dit onderzoek draaien HB-specialisten tevens een verrijkingsklas voor (hoog)begaafde leerlingen op de school. Sommige ouders geven aan dat de basisschool niet altijd extra uitdaging wil bieden aan kinderen omdat ze niet in het vaarwater van de middelbare school willen belanden.

Volgens ouders krijgen basisscholen dit signaal van de middelbare scholen omdat die anders leerlingen in de klas krijgen die de stof al hebben gehad. Om dezelfde redenen, geven ouders aan, kan toetsen op niveau vaak niet plaatsvinden terwijl dit als bevorderend wordt ervaren voor hun kinderen.

Naast aangepast aanbod in de klas, zoals bij voorbeeld extra leerstof of individuele begeleiding, is er ook aanbod buiten de klas op de school mogelijk, bijvoorbeeld individuele begeleiding door de intern begeleider, een externe deskundige ingehuurd via het SWV of een externe specialist. Een andere mogelijkheid is een verrijkingsklas. De geïnterviewde basisscholen hebben positieve ervaringen met hun verrijkingsklassen. Deze klassen worden één ochtend in de week gegeven aan leerlingen van groep 1 tot en met 8. De opbrengsten van de verrijkingsklassen die de basisscholen ervaren zijn dat leerlingen zich ontwikkelen op executief gebied door de intensieve begeleiding die zij hierin krijgen. Het mechanisme dat als belangrijkste beschouwd wordt, is het *peer group effect*. Hiermee wordt bedoeld dat leerlingen onderwijs krijgen met ontwikkelingsgelijken wat positieve effecten op hun welzijn, zelfkennis en executieve en sociaal-emotionele vaardigheden heeft. Volgens één van de geïnterviewden zorgt het contact met gelijkgestemden voor hen namelijk voor een veilige sfeer in de klas waardoor het makkelijker wordt om zichzelf te laten zien, vriendschappen te ontwikkelen, te leren reflecteren waar zij staan ten opzichte van hun klasgenootjes, frustraties te uiten, van elkaar te leren en om uitdaging of juist hulp te vragen. Een voorwaarde voor de verrijkingsklas is dat een leerling zich in wil zetten en hanteerbaar gedrag in de klas heeft. (Hoog)begaafde leerlingen die niet aan deze vereiste criteria wat betreft motivatie en gedrag voldoen, lopen hogere risico's op verwijzing naar speciaal onderwijs of op uitvallen en thuiszitten. Als nadeel van de verrijkingsklas wordt genoemd dat sommige leerlingen alleen in de verrijkingsklas laten zien wat ze kunnen, maar niet in de reguliere klas. Ouders zijn over het algemeen positief over verrijkingsklassen. Ze noemen verschillende positieve factoren. Aan de ene kant wordt benadrukt dat het kind leert omgaan met uitdagingen en door samen te zijn met ontwikkelingsgelijken frustratie durft te laten zien in de verrijkingsklas (in plaats van alleen thuis). Aan de andere kant wordt benadrukt dat het kind de opdrachten in de verrijkingsklas echt leuk vindt omdat deze creatief zijn, een ouder noemt bijvoorbeeld "dat hij zijn ei erin kwijt kan". Er zitten volgens ouders grenzen aan de verrijkingslessen en in hoeverre deze leerlingen in hun behoeften voorzien. Zo zegt een ouder "het gaat niet meer gebeuren voor mijn kind", waarmee ze doelt op het feit dat het kind, ondanks de verrijkingslessen, niet genoeg gemotiveerd wordt om zichzelf, en wat ze kan, te laten zien op school. Een andere ouder noemt dat de verrijkingsleerkracht kenbaar maakte een ontwikkeling te zien bij het kind op het gebied van executieve vaardigheden, maar voor de ouder is dit niet zichtbaar, met name op het gebied van plannen ziet de ouder geen verandering bij haar kind.

Naast mogelijkheden in de school zijn er ook onderwijsprogramma's voor (hoog)begaafde leerlingen buiten de school. Zo bestaan er zogenaamde 8+ klassen waar leerlingen lessen op een andere po-school of middelbare school kunnen volgen. In sommige gevallen gaat het hierbij alleen om cognitieve verrijking. Er zijn echter ook 8+ klassen die zich specifiek op de ontwikkeling van executieve en sociaal-emotionele vaardigheden richten. Andere mogelijkheden buiten de school zijn begeleiding via organisaties die gespecialiseerd zijn in onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen. De sleutelpersonen in het po en vo zijn hierover te

spreken, ze ervaren positieve resultaten bij de leerlingen. Wel geven ze aan dat ze het in het kader van kansengelijkheid niet wenselijk vinden wanneer ouders hier zelf voor moeten betalen. Verder is er in Amsterdam deeltijd en voltijd onderwijs voor (hoog)begaafde leerlingen, zoals de Day a Week school, het Denklab, AMOS unIQ en de hoogbegaafdheidsklassen van STWT.

Doordat deeltijd (hoog)begaafden onderwijs niet gebonden is aan een curriculum, kan het aanbod in dienst worden gezet voor het aanleren van vaardigheden. Dit leidt tot verschillende positieve opbrengsten, blijkt uit de ervaringen van leerlingen en ouders: leerlingen ontwikkelen zich als persoon, ze ontwikkelen bijvoorbeeld een betere houding (een leerling benoemt dit zo: “ik ben erachter gekomen dat ik meer naar anderen moet luisteren, dat mijn idee niet altijd het beste is”), en ze ontwikkelen hun executieve vaardigheden. De leerlingen voelen zich er gezien en uitgedaagd. Niet alleen door het uitdagende aanbod gaan ze er met plezier naar toe, maar ook door de vriendschappen die er ontstaan. Ouders zijn zeer positief over deeltijd (hoog)begaafden onderwijs. Sommige ouders benoemen vooral de andere manier van leren denken op de school, die beter aansluit bij het kind, bijvoorbeeld nadenken over filosofische vraagstukken zoals ‘wie ben ik?’. Andere ouders benadrukken de aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Ouders zijn daarbij tevreden over de aandacht voor het individu en voor wat het kind moeilijk vindt, zoals vragen stellen of presenteren voor een groep. Eén ouder heeft ervaringen met begeleiding vanuit een expertisecentrum voor hoogbegaafdheid. Deze ervaringen waren positief. De ouder heeft deze begeleiding zelf geregeld zodat het kind coaching kreeg naast het voltijd hb-onderwijs dat hij volgde. Het kind leerde bij het expertisecentrum over hoogbegaafdheid en hoe hij om kon gaan met tegenslagen. Naast coaching heeft het kind daar ook een verrijkingsklas gevolgd om extra uitdagingen aan te gaan. De ouder heeft minder positieve ervaringen met voltijd hb-onderwijs omdat het soort onderwijs, toen haar kind het volgde, net nieuw was en er onder andere door het gebrek aan ervaring en kennis bij de leerkracht niet tegemoet gekomen werd aan de onderwijsbehoefte van het kind.

Als laatste zijn er ook ouders die zelf begeleiding geven of regelen buiten de school, zoals via een huiswerkbegeleidingsinstituut of een organisatie die gespecialiseerd is in (hoog)begaafde leerlingen. Een aantal ouders benoemen dat ze voor een langere periode een coach hebben ingeschakeld voor hun kind (tijdens de basisschool en middelbare school) om sociaal-emotionele vaardigheden te versterken of ondersteuning te bieden bij mentale problemen die volgens ouders een gevolg zijn van gebrek aan vertrouwen, weinig uitdaging en/of aansluiting vinden. Een nadeel dat genoemd wordt bij deze vormen van begeleiding buiten school, is dat dit de kansengelijkheid vermindert omdat ouders dit zelf financieel moeten kunnen regelen.

Toeleidingsprocedures- po

Voordat onderwijs aangepast kan worden aan de onderwijsbehoeften van (hoog)begaafde leerlingen, moeten deze leerlingen herkend worden en moeten hun onderwijsbehoeften in kaart worden gebracht. Doorgaans gebeurt dit vanaf de kleutertijd. Zo geeft een van de scholen aan hiervoor gebruik te maken van observaties en de analyse van tekeningen. Wat betreft de screening bij kleuters kunnen scholen nog stappen maken als het gaat om de

betrouwbaarheid van de gebruikte instrumenten. De school heeft behoefte aan een goed onderbouwd wetenschappelijk screeningsinstrument. Vanaf groep 3 wordt er gebruikt gemaakt van gegevens zoals cito-toetsen, het dagelijks werk, en observaties. Wanneer kinderen opvallen worden ze aangemeld bij de intern begeleider voor ondersteuning aan de bovenkant. Voor een verrijkingsklas hoeven leerlingen niet (hoog)begaafd getest te zijn door middel van een IQ-onderzoek, geven de scholen aan. Eén van de scholen hanteert wel een screening op (hoog)begaafdheid aan de hand van een vragenlijst. De scholen brengen de executieve vaardigheden in kaart, door hier een vragenlijst over in te vullen en een gesprek te voeren met de leerling en leerkracht. Het in kaart brengen van executieve vaardigheden met een instrument, naast observaties, wordt als belangrijk ervaren. Een dergelijk instrument kan in kaart brengen waar geobserveerd gedrag vandaan komt en het helpt leerkrachten en leerlingen zelf, bewust te worden van wat de leerlingen moeilijk vinden en in te zien wat ze nodig hebben. Daarnaast biedt het de mogelijkheid verschillende perspectieven (van leerkracht, ouder, leerling, en (sport)coach) naast elkaar te leggen.

De scholen geven aan een strenge selectie te hanteren voor versnellen, met onder andere een IQ-test, het in kaart brengen van het functioneren van leerlingen op de verschillende gebieden als rekenen en spelling, en het invullen van een versnellingswenselijkheid-lijst. Besluiten tot versnellen omdat er in de huidige klas van een leerling niet voldoende mogelijkheden tot aanpassingen zijn, mag niet de enige reden zijn. Verschillende criteria wegen daarom mee bij het nemen van een besluit tot versnellen, waaronder de sociaal-emotionele ontwikkeling en de wensen van de leerling zelf.

Voor onderwijsaanbod buiten de school hangt de toeleidingsprocedure af van de organisatie die het programma aanbiedt. De Day a Week School maakt bijvoorbeeld gebruik van oefenopgaven (hersenkraakers), observaties en gesprekken, maar niet van IQ-testen. De hersenkraakers worden gebruikt om leerlingen te herkennen met een bepaald creatief, analytisch denkvermogen, en om hierbij ook onderpresteerders te ontdekken.

Voortgezet onderwijs

Uit de interviews komt naar voren dat het primair onderwijs verder geprofessionaliseerd is in het aanpassen van het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen dan het voortgezet onderwijs. Meer samenwerking is dan ook gewenst tussen primair onderwijs en voortgezet onderwijs, geven meerdere geïnterviewden uit zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs aan. De scholen voor voortgezet onderwijs bieden verschillende mogelijkheden aan (hoog)begaafde leerlingen om aan hun onderwijsbehoeften tegemoet te komen, zoals versnellen, verrijken (verrijkingsklas) en extra aanbod/activiteiten (zoals programmeren, deelname aan een debatclub, panels, leerlingenraad of proefstuderen). Een enkele leerling geeft aan voor een aantal vakken een eigen lesprogramma te krijgen waardoor ze in de tweede klas al getoetst werd met tentamens uit de zesde klas. Dit werd door de ouder als positief ervaren omdat daarmee tegemoet gekomen werd aan de onderwijsbehoefte van het kind om veel en in een hoog tempo te willen en kunnen leren, met name in de vakken die het kind het meest aanspraken. Bevorderende factor was dat de school, na het afronden van het volledige lesprogramma in twee jaar in plaats van zes, op zoek ging naar extra lesaanbod bij de universiteit. Omdat middelbare scholen met vakkenpakketten werken is er meestal de mogelijkheid om extra vakken te kiezen. Dit wordt

door ouders als positief ervaren. Aan de ene kant omdat alle leerlingen aangemoedigd worden extra vakken te kiezen. Als klasgenoten extra vakken kiezen stimuleert dat (hoog)begaafde leerlingen ook meer van zichzelf te laten zien, wat sommige van hen niet gewend zijn. Aan de andere kant bieden extra vakken (hoog)begaafde leerlingen die lastig verzadigbaar zijn (cognitief gezien), de mogelijkheid om tot wel 11 vakken tegelijk te ondernemen (dat was bij één geïnterviewde leerlingen het geval). Door een ouder wordt genoemd dat versnellen nieuw is voor veel vo-scholen. Daarom gaat het voor het kind dat versnelt niet altijd even soepel. De leerling in kwestie is versneld omdat het sociaal, emotioneel en cognitief gezien beter in een hoger leerjaar past, maar nog niet alle executieve vaardigheden heeft ontwikkeld, met name plannen. De ondersteuning hierop wordt door de ouder ervaren als onvoldoende.

Door deze verscheidenheid aan mogelijkheden kan een vo-school maatwerk leveren. De mate waarin dit gebeurt is afhankelijk van het aanbod van de school en de kennis en houding van de leraren. Het verschilt in welke mate leraren deze leerlingen 'zien', vertrouwen creëren en extra aandacht hebben voor het inzetten van leerstrategieën bij deze leerlingen. Sommige ouders geven aan dat er voor hun kinderen te weinig persoonlijke begeleiding is die, wanneer de executieve vaardigheden slecht ontwikkeld zijn, voor hen harder nodig is dan bij andere – vaak oudere – kinderen. Tevens geven enkele ouders aan dat huiswerkbegeleiding niet altijd een vast onderdeel is van de school, maar uitbesteed wordt, en daardoor ook niet vanzelfsprekend wordt aangeboden. Leerlingen moeten er zelf het initiatief voor nemen, wat volgens ouders niet altijd wenselijk is voor deze leerlingen. Sommige leerlingen krijgen begeleiding buiten de school, zoals huiswerkbegeleiding, of vanuit een organisatie gespecialiseerd in (hoog)begaafde leerlingen. Een enkele leerling volgt een universitaire opleiding naast de middelbare school, volgens de ouder was haar kind eigenlijk al klaar voor de examens in de derde klas van de middelbare school en heeft de middelbare school haar toen geholpen met een extra uitdaging door een samenwerking met de universiteit aan te gaan. Samenwerkingen met universiteiten en onderzoek(ers) worden door meerdere ouders als positief ervaren.

Om tegemoet te komen aan sociaal-emotionele behoeften van de leerlingen is er op één van de geïnterviewde vo-scholen de mogelijkheid om tijdens de pauze naar bijeenkomsten voor jonge (hoog)begaafde leerlingen te gaan en om een faalangstraining volgen. Intensievere begeleiding kan gegeven worden in de vorm van individuele ondersteuning door de mentor of de zorgcoördinator. Deze begeleiding kan zich op verschillende aspecten richten, waaronder de sociaal-emotionele ontwikkeling of executieve vaardigheden. Eén van de ouders noemt dat de middelbare school van haar kind voor alle leerlingen een coach regelt op school. Dit is een soort mentor die één op één gesprekken met leerlingen voert. Volgens de ouder heeft deze coach een cruciale rol gespeeld (“ze gaat voor de coach door het vuur”) in het creëren van een fijne situatie voor haar kind op school (waarbij het kind een klas kon overslaan). Een andere ouder noemt dat er een tutor is, iemand uit een hogere klas die jongere leerlingen helpt bij executieve vaardigheden, vakgerelateerd.

Toeleidingsprocedures- vo

Om in aanmerking te komen voor bijvoorbeeld persoonlijke begeleiding of extra aanbod, wordt er door deze vo-scholen geen gebruik gemaakt van screening. “Iedereen heeft recht

op persoonlijke begeleiding en we willen geen stempels drukken”, geeft één van de scholen aan. Leerlingen kunnen zichzelf aanmelden, of ouders of docenten kunnen een leerling aanmelden.

4.3 Landelijke voorbeelden

Door middel van een korte deskresearch en enkele interviews is onderzocht wat succesvolle/succesvol verwachte landelijke initiatieven zijn voor jonge (hoog)begaafde leerlingen die cognitief gezien klaar zijn met de basisschool maar wat betreft executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs. In deze paragraaf geven we onze werkwijze en de resultaten weer.

4.3.1 Methode

Er is (nog) geen gerapporteerd overzicht van de bestaande interventies en hun kenmerken. Het Landelijk Expertisecentrum Begaafdheid & Talentontwikkeling (NTCN) is samen met het Steunpunt Passend Onderwijs en de Vereniging Begaafdheidsprofielscholen bezig deze interventies te inventariseren. Omdat er nog niet veel over deze interventies gerapporteerd is, hebben we een korte deskresearch uitgevoerd via de volgende websites: de Vereniging Begaafdheidsprofielscholen, het digitale platform Talent Stimuleren van het Landelijk Expertisecentrum Begaafdheid & Talentontwikkeling (NTCN), en de websites van scholen. Als laatste hebben we via Google gezocht naar overzichtsstudies van interventies voor hoogbegaafde leerlingen. We hebben gezocht naar:

1. Interventies die zich (al dan niet specifiek) richten op jonge (hoog)begaafde leerlingen die cognitief gezien al klaar zijn met het basisonderwijs maar nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs gezien hun sociaal-emotionele en executieve vaardigheden.
2. Interventies in zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs.

De zoektocht leidde tot de volgende informatiebronnen:

- flyers/informatiepagina's op websites van scholen;
- artikelen uit het VO-magazine over de doelgroep (De Graaf, 2018);
- enkele inventariserende / monitoronderzoeken, waaronder een onderzoek naar passend onderwijs voor begaafde leerlingen binnen samenwerkingsverbanden (Houkema, Janssen & Steenbergen-Penterman, 2018), naar effectief onderwijs aan hoogbegaafde leerlingen (Groenewegen, Van Deelen-Meeng, Van Hoffen, & Emans, 2014), naar de overstap naar het vo (De Boer, Bosch-Sthijns, Hulsbeek, Van der Molen & Stadhouders, 2005), en naar 10-14 onderwijs (Bekkers, Exalto, & Van der Vegt, 2019; Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2019).

Hieronder beschrijven we op basis van de desksearch het belang van onderwijsaanpassingen voor een soepele overgang naar het voortgezet onderwijs voor jonge (hoog)begaafde leerlingen en geven we een overzicht van de bestaande onderwijsaanpassingen in Nederland.

4.3.2 Overzicht van onderwijsaanpassingen voor een soepele overgang naar het voortgezet onderwijs

De prestaties van (hoog)begaafde leerlingen zijn niet alleen afhankelijk van hun cognitieve capaciteiten, maar ook van niet-cognitieve kenmerken (zoals motivatie en faalangst) en omgevingskenmerken zoals de thuissituatie en het klassenklimaat (De Boer et al., 2004). Wanneer (hoog)begaafde leerlingen niet op hun eigen ontwikkelingsniveau en tempo aangesproken worden, wat vaak nog gebeurt, kan dit er toe leiden dat deze leerlingen niet leren doorzetten en omgaan met frustraties. Daarnaast kan een klassenklimaat waarin gepest wordt en presteren niet 'geaccepteerd' wordt leiden tot onzekerheid en faalangst. Deze niet-cognitieve kenmerken en omgevingskenmerken vergroten het risico op onderpresteren, afstromen of uitval bij (hoog)begaafde leerlingen.

Voor jonge (hoog)begaafde leerlingen die vervroegd de overstap maken naar het voortgezet onderwijs is het risico nog groter op een lastige overstap of zelfs afstromen. Vaker missen ze studievoordigheden, zijn ze kwetsbaarder op het gebied van hun zelfbeeld en hebben ze moeite om aansluiting te vinden met hun – oudere- klasgenoten (De Graaff, 2018). Het is belangrijk dat vo-scholen hier rekening mee houden, om een doorgaande ontwikkeling bij de leerlingen te kunnen waarborgen. Hiervoor is een goede informatieoverdracht vanuit het po van belang, waarin niet alleen informatie over cognitieve gegevens worden gegeven, maar ook over de motivatie en sociaal-emotionele ontwikkeling (De Boer et al., 2005).

Uit een inventarisatie van de Vereniging Begaafdheidprofiel scholen (VBP) onder hun leden blijkt er een behoefte te zijn aan het apart opvangen van deze doelgroep om hen goed voor te kunnen bereiden op het vo. Er komen in Nederland dan ook steeds meer initiatieven gericht op een soepele overgang van het po naar het vo voor jonge (hoog)begaafde kinderen, waarbij er aandacht uit gaat naar executieve en sociaal-emotionele vaardigheden en persoonlijkheidsontwikkeling (De Graaff, 2018). Er zijn grofweg vier typen initiatieven te onderscheiden voor de doelgroep jonge (hoog)begaafde leerlingen die (te) vroeg klaar zijn met de basisschool maar nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs vanwege hun sociaal-emotionele en executieve vaardigheden.

1. Een 8+klas of losse workshops voor po-leerlingen op het vo (een jaar lang of voor kortere periode een ochtend of dag in de week);
2. Een tussenjaar tussen het po en vo;
3. Een aparte onderbouw in het vo;
4. 10-14 onderwijs.

De eerste drie typen interventies zijn specifiek gericht op de doelgroep van dit onderzoek, voor het laatste type, 10-14 onderwijs, geldt dit niet⁶. Zij richten zich meestal op een bredere doelgroep dan alleen de doelgroep (hoog)begaafde leerlingen, al zijn er wel enkele voorbeelden die zich op (hoog)begaafde leerlingen richten. De eerste drie typen interventies beschrijven we hieronder. Hierbij gaan we in op het doel van de interventie, de doelgroep,

⁶ Het 10-14 onderwijs is in de rest van de teks buiten beschouwing gelaten, omdat het niet gelukt is om interviews met hen te organiseren tijdens de looptijd van dit onderzoek.

het aanbod, de rol van primair onderwijs en voortgezet onderwijs, de toeleidingsprocedure en de ervaren opbrengsten. Hiervoor maken we niet alleen gebruik van de informatie uit de korte deskresearch maar ook van interviews die we gehouden hebben met het Emelwerda College dat een 8+ klas aanbiedt, met een tussenjaar en met het Odulphus Lyceum dat een aparte onderbouw heeft (Gymnasium Plus) voor jonge (hoog)begaafde leerlingen

4.3.3 Een 8+ klas

Bij dit type interventie is meestal sprake van samenwerking tussen een of meerdere vo-scholen en een of meerdere po-scholen. Dit gebeurt voor de duur van enkele weken tot een heel schooljaar. Vaak komen de kinderen een of twee ochtenden per week samen. De doelgroep bestaat uit (hoog)begaafde leerlingen die behoefte hebben aan verrijking, en/of (hoog)begaafde leerlingen die willen werken aan hun sociale ontwikkeling, persoonlijke ontwikkeling of leren leren. De leeftijden waar de interventies zich op richten verschillen, sommige richten zich op groep 5 tot en met 8, andere alleen op groep 8. Het doel en aanbod van deze bijeenkomsten van de 8+ klas verschilt per interventie. Sommige scholen die masterclasses aanbieden hebben als doel verrijkingsstof aan te bieden, andere scholen hebben als doel dat (hoog)begaafde leerlingen samenkomen om te werken aan sociale vaardigheden en executieve functies die nodig zijn op de middelbare school. Ook zelfkennis en het leren/ durven maken van fouten kan onderdeel van het programma zijn. In het kader hieronder beschrijven we een 8+ klas op basis van een interview met een praktijkvoorbeeld.

Praktijkvoorbeeld: 8+ klas van het Emelwerda College

Aanleiding

Het Emelwerda College begon in 2008 met een pilot 8+ klas voor basisschoolleerlingen die meer aankonden dan het gewone curriculum. Twee ECHA-specialisten hebben in dat jaar hun expertise aangeboden aan de twee vo-scholen in Emmeloord. Ze begonnen met een groepje voor een bepaalde periode, en het is uitgegroeid naar een heel schooljaar lang een ochtend in de week. In de 8+ klas zitten maximaal 12 leerlingen omdat de school gelooft dat tussen de 10-12 leerlingen de ideale klassengrootte is.,

Doelgroep

De 8+ klas is bedoeld voor leerlingen die “een grote behoefte aan uitdaging en contact met ontwikkelingsgelijken hebben, omdat ze weinig aansluiting bij leeftijdgenootjes hebben”. De leerlingen komen uit groep 8 en hun leeftijd is meestal 10 of 11 jaar. Het doel van de 8+ klas is het ontwikkelen van een reëler zelfbeeld en inzicht te krijgen in: ‘wat kan ik, wie ben ik en waar sta ik ten opzichte van een ander’. Er is ook plek in de groep voor enkele leerlingen met een diagnose zoals autisme of ADHD, maar omdat deze leerlingen om bijzondere aanpak en extra aandacht vragen zijn deze plekken beperkt.

Toeleidingsprocedure

De aanmelding verloopt via de basisschool. In januari van het schooljaar is er een voorlichtingsavond voor ouders van kinderen van groep 7, leerkrachten en intern

begeleiders. De leerkracht en de ouders vullen vervolgens een uitgebreid vragenformulier in. Daarna worden de ouders, het kind en de leerkracht uitgenodigd voor een intake gesprek. Voor de selectie wordt allereerst gekeken naar de uitslag van de vragenlijsten. De vragen zijn niet alleen gericht op cognitieve ontwikkeling maar bijvoorbeeld ook op de algemene ontwikkeling van het kind van baby tot nu. Op basis van de resultaten van de vragenlijsten krijgt de school een beeld van de ontwikkelingsbehoeften van het kind. Een diagnose van hoogbegaafdheid is geen selectie criterium an sich. Een score van boven de 130 wordt wel meegenomen in de besluitvorming om een kind te plaatsen, maar daarnaast zijn ook veel andere factoren die een rol spelen bij de besluitvorming. Er wordt gekeken of de 8+ klas iets voor het kind kan betekenen: wat heeft het kind nodig, wil het kind bijvoorbeeld uitdagingen aangaan? Omdat er meer aanvragen voor de 8+ klas zijn dan er plaatsen zijn, moeten er keuzes gemaakt worden bij de selectie. De school kiest dan voor het kind dat minder mogelijkheden heeft op school en buiten school. Voor de niet geplaatste kinderen buigt men zich over een alternatief.

Aanbod

De 8+ klas biedt extra uitdaging, zodanig dat leerlingen tegen zichzelf aanlopen en strategieën leren te gebruiken. Dit is bedoeld om te voorkomen dat leerlingen zich gaan vervelen en hun motivatie verliezen en afglijden, en als voorbereiding op het voortgezet onderwijs. Het aanbod bestaat uit opdrachten op verschillende gebieden, spelletjes (bijvoorbeeld puzzels), en een groot project. De stof overlapt niet met de stof uit de brugklas. Ook is er aandacht voor voorbereiding op het voortgezet onderwijs: zo krijgen de leerlingen onder andere opdrachten met betrekking tot opzoekvaardigheden/bronnen zoeken. Verder wordt er expliciet aandacht besteed aan het aanleren van leerstrategieën (leren leren). De leerlingen krijgen uitleg over hoe de hersenen werken, hoe leren 'werkt' en er worden psychologische modellen (Bandura, Skinner, Pavlov) besproken. Technieken die onder andere aan bod komen zijn: vragen stellen (wie wat waar wanneer hoe?) en een mindmap maken. Als laatste wordt er ook aan de sociaal-emotionele ontwikkeling gewerkt via een weerbaarheidstraining (Rots en Water).

De opdrachten en projecten zijn (expres) lastig en zorgen voor wrijvingsmomenten: leerlingen maken fouten en moeten doorzetten, hier kunnen ze gefrustreerd en boos van worden, wat ze niet gewend zijn. De leerlingen leren door deze momenten om door te zetten en motivatie te vinden. De docenten van de 8+ klas spreken de leerlingen bij het maken van opdrachten niet alleen aan op hun prestaties/capaciteiten, de nadruk ligt vooral op het proces. Dit doen ze om leerlingen te leren dat of iets lukt afhankelijk is van je inzet en aanpak. De emoties die hierbij loskomen worden met de leerlingen besproken en ervaringen worden gedeeld.

Betrokkenen en samenwerking

De 8+ klassen worden gegeven door docenten die zich gespecialiseerd hebben op het gebied van hoogbegaafdheid, door onder andere de ECHA-opleiding te volgen en hun kennis up-to-date te houden door naar conferenties te gaan en de vakliteratuur bij te houden. Ouders worden betrokken bij de 8+ klas. Omdat de wrijvingsmomenten die de leerlingen zullen ervaren ook deels thuis gaan gebeuren, heeft de school hierover contact met ouders om hen tips te geven (bijvoorbeeld: 'zeg geen dingen voor, een helpende hand is goed, maar laat ze

er tegen aanlopen'). Er is ook enige samenwerking met de basisscholen tijdens de 8+ klas. De leerlingen krijgen huiswerk mee en de afspraak is dat dat mag worden afgemaakt op de basisschool. De 8+ klas kan aan de basisschool materiaal aanbieden wanneer daarnaar gevraagd wordt of advies geven over het niveau voortgezet onderwijs. Evaluaties van 10-minutengesprekken worden soms, na overleg met de ouders, doorgegeven aan de leerkracht van de basisschool. Leerkrachten zijn ook welkom op de afsluitende presentatie-avond in juni.

Ervaren effecten

De plusleerlingen maken volgens de begeleidster van de 8+klas een groei door. Ze merkt dat de leerlingen plezier beleven aan de 8+ klas en dat ze zichzelf beter leren kennen. Ook ouders zijn heel tevreden. Zo reageren ouders positief over de ervaringen die hun kind opdoen met de wrijvingsmomenten. Een nadeel van de 8+ klas is in sommige gevallen dat leerlingen het heel leuk vinden bij 8+ klas, en hierdoor negatiever worden over hun eigen school. Dit kan gevolgen hebben voor hun motivatie en inzet in hun eigen klas. Met de meeste plusleerlingen gaat het na de overstap naar het vo goed, sommige leerlingen lopen alsnog aan tegen hun motivatie/inzet. Een beperkt aantal leerlingen moet begeleid worden op onderpresteren. In de bovenbouw van het vo wordt er een groter beroep gedaan op het leren van grotere gehelen, meer inzicht en zelfstandigheid en de leerlingen die het tot dan toe 'op hun slofjes' konden, en dus nog steeds niet zo goed weten hoe 'leren leren' precies moet, gaan dan onderuit

4.3.4 Een tussenjaar⁷

Korte omschrijving

Om ondersteuning te bieden aan leerlingen die (hoog)begaaft zijn en na het basisonderwijs qua prestatieniveau klaar zijn voor het voortgezet onderwijs, maar daar op één of meerdere andere gebieden nog niet klaar voor zijn, bieden verschillende scholen in Nederland een tussenjaar aan. Dit is een schooljaar dat tussen het po en het vo zit en wordt ook wel een intermezzo, prebrugklas, brugklas 0 of groep 9 genoemd. Een tussenjaar biedt leerlingen de mogelijkheid om na de basisschool gedurende één (of twee) schooljaren te oefenen met executieve vaardigheden (bijvoorbeeld doorzettingsvermogen, frustratietolerantie, planningsvaardigheden), en/of sociaal-emotionele vaardigheden en vakspecifieke kennis. Deze vormen van een tussenjaar zijn sinds een aantal jaren sterk in opkomst.

Het onderwijs wordt bij een tussenjaar meestal georganiseerd in kleine klassen, die over het algemeen bestaan uit 8 tot en met 22 leerlingen. Een tussenjaar kan zowel een extra schooljaar zijn op het po als een jaar vóór de brugklas op het vo. Soms worden deze scholen bekostigd door de overheid, maar bij particuliere scholen moeten ouders het tussenjaar zelf betalen. Het tussenjaar wordt meestal door het vo georganiseerd, maar er zijn ook steeds meer initiatieven vanuit het po. Soms wordt het tussenjaar verzorgd door het samenwerkingsverband in het kader van passend onderwijs om op deze manier een

⁷ Deze beschrijving is gebaseerd op informatie uit de desksearch, een interview met een anoniem praktijkvoorbeeld en een werkbezoek van één van de opdrachtgevers met Intermezzo Nijmegen in december 2019.

dekkend aanbod voor alle leerlingen te realiseren. Van Intermezzo Nijmegen is bekend dat de meeste leerlingen uit groep 7 komen en rond de 10 jaar oud zijn.

Doelgroep

De doelgroep (hoog)begaafde leerlingen die een tussenjaar volgen bestaat uit leerlingen die moeite hebben met sociaal-emotionele vaardigheden, bijvoorbeeld met weerbaarheid. Daarnaast hebben deze leerlingen moeite met de executieve vaardigheden, bijvoorbeeld met doorzetten wanneer een opdracht lastig is. Dat ze doorzetten lastig vinden, komt doordat ze dit niet gewend zijn: het werk op de basisschool vroeg van hen over het algemeen weinig cognitieve inspanning. Er bestaan individuele verschillen tussen de leerlingen in een tussenjaar, onder andere qua intelligentie of qua vaardigheden. Zo kunnen er 'reguliere' hoogbegaafde leerlingen en 'hyper' hoogbegaafde leerlingen naar toe gaan. Een verschil tussen 'reguliere' en 'hyper' hoogbegaafde leerlingen is dat de tweede groep een (veel) hoger denkniveau heeft en snellere en andere verbindingen legt. Het komt ook voor dat leerlingen die een tussenjaar volgen een dubbele diagnose hebben, zoals bijvoorbeeld hoogbegaafdheid en een vorm van autisme. Wanneer gedragsproblematiek voorop staat is een tussenjaar echter niet passend, daar staat het onderwijskundige aspect voorop. In het particulier onderwijs komt het voor dat de doelgroep breder is, dan is het tussenjaar bijvoorbeeld ook bedoeld voor expats of leerlingen met een leerstoornis of -achterstand.

Toeleidingsprocedure en selectiecriteria

De toeleidingsprocedure voor een tussenjaar verloopt meestal via de ouders: ouders kunnen hun kind aanmelden bij een school die een tussenjaar aanbiedt. Bij een aanmelding verzamelt de toelatingscommissie eerst alle beschikbare informatie over de ontwikkeling van het kind. Dit is informatie van de basisschool, maar ook testuitslagen en eventuele onderzoeksverslagen afkomstig van ouders. Vervolgens vindt er een intakegesprek plaats op de school waar het tussenjaar wordt gegeven. Voor de toelating gelden er verschillende selectiecriteria, deze verschillen per school:

1. Aantoonbare hoogbegaafdheid, dat wil zeggen een IQ-score van 130 of hoger. Aanvullend vereisen sommige scholen dat de IQ-test niet ouder dan twee jaar is.
2. Een aantoonbaar vwo+ niveau. Dit kan (naast de IQ-test) blijken uit onder meer het schooladvies, informatie uit het leerlingvolgsysteem, psychologische rapporten, versnelling, deelname aan een plusklas of andere vormen van hoogbegaafdheidsonderwijs.
3. Aanwijzingen dat de huidige basisschool niet (meer) aansluit bij de begaafdheid van de leerling. Dit kan (naast de IQ-test) blijken uit onder meer gesprekken met de ouders of de basisschool en observaties van psychologen/pedagogen.
4. Aanwijzingen dat de sociaal-emotionele ontwikkeling en de intellectuele ontwikkeling niet synchron lopen. Signalen dat hier sprake van is, betreft onder meer dat leerlingen boos of verdrietig worden als iets niet lukt, zich niet geaccepteerd voelen in de klas, en meer kunnen bedenken dan ze zelf kunnen uitvoeren.
5. De basisschool is (grotendeels) doorlopen en er zijn nog maar enkele hiaten op het gebied van vakkennis die zijn ontstaan door het overslaan van klassen of doordat de vormen van instructie niet passend waren bij de leerling.

6. Algemene kenmerken zoals het met tegenzin naar school gaan, psychosomatische klachten, gepest worden, en afwijkend gedrag waarvoor geen psychiatrische diagnose is.
7. Bij enkele basisscholen die een tussenjaar aanbieden is het een voorwaarde dat de leerling groep 8 op deze basisschool heeft gevolgd, in dit geval worden er dus geen andere leerlingen toegelaten.

Wanneer er meer aanvragen dan plekken per jaar zijn, buigt de toelatingscommissie zich over de vraag welke leerlingen het aanbod het meest nodig hebben. Wanneer een leerling niet geplaatst kan worden, buigt men zich over een alternatief.

Aanbod

Tussenjaren zijn voornamelijk gericht op het oefenen met de kennis en vaardigheden waar deze leerlingen tijdens de basisschool moeite mee hadden, en dus niet/minder op de stof van de middelbare school. Tussenjaren hebben grofweg de volgende doelen: 1) eventuele hiaten op het gebied van taal en rekenen worden weggewerkt, 2) de leerlingen worden cognitief uitgedaagd, 3) er wordt gewerkt aan executieve vaardigheden, en 4) er wordt gewerkt aan sociale vaardigheden. Er is veel aandacht voor individuele ontwikkeling, leerlingen werken tijdens een tussenjaar dan ook aan zowel algemene als individuele doelen. De individuele doelen worden door scholen waar mogelijk in samenwerking met ouders opgesteld.

Tijdens een tussenjaar volgen leerlingen verschillende vakken en werken zij aan projecten die enkele weken of maanden duren. Naast Nederlands en Wiskunde, krijgen leerlingen extra vakken als creatieve vorming, wetenschap, filosofie en programmeren. Daarnaast is er expliciete aandacht voor de executieve vaardigheden, sociaal-emotionele en de persoonlijke ontwikkeling. Zo vinden mentoruren plaats gericht op het leren-leren en zijn er bijvoorbeeld gesprekken gericht op het welzijn van de leerlingen. De klassen worden gegeven door docenten die interesse hebben in de doelgroep.

Samenwerking

Wanneer een tussenjaar gekoppeld is aan een vo-school, levert het primair onderwijs informatie aan, en voert de vo-school tijdens het intakeproces een gesprek met de betrokkenen bij de leerling vanuit de basisschool.

Voor- en nadelen:

Een eerste voordeel van een tussenjaar is dat leerlingen de kans krijgen om een bredere en sterkere basis te ontwikkelen op het gebied van vakinhoudelijke kennis en vaardigheden, waardoor de kans op uitval of doubleren in het voortgezet onderwijs minder groot wordt (academische integratie). Een tweede voordeel is dat leerlingen de kans krijgen om te oefenen met executieve en sociaal-emotionele vaardigheden, zodat ze meer aansluiting vinden met hun medeleerlingen en zich meer klaar voelen voor het voortgezet onderwijs. Tot slot is een voordeel dat leerlingen een soepelere integratie in het vo hebben wanneer zij kunnen doorstromen naar de vo-school die het tussenjaar heeft aangeboden, omdat ze al kennis hebben gemaakt met de nieuwe onderwijsomgeving, waaronder de nieuwe docenten en medeleerlingen (sociale integratie). Een nadeel van deze constructie (tussenjaar in een vo-school) is dat de Inspectie een leerling die een tussenjaar volgt, ziet als een doublerende

leerling. Dat heeft een negatief effect op de doorstroomcijfers waar de Inspectie de school op beoordeelt.

Ervaringen

Hier beschrijven we kort de ervaringen op Intermezzo Nijmegen⁸. Op veel vlakken voldoet Intermezzo aan de verwachtingen, maar nog niet op alle vlakken. In het eerste jaar werd vanuit ouders aangegeven dat er nog onvoldoende aandacht voor leren leren was. Dat zat wel in het programma, maar verwerkt in opdrachten. In het tweede jaar zijn er keuze modules gemaakt. Bijvoorbeeld voor:

- Handschrift
- Rots & Water training
- Leerstrategieën

Intermezzo werkt inmiddels met de methode 'zo leer je' in de mentorlessen en gebruikt een planningsagenda.

4.3.5 Een aparte onderbouw

Een uitgebreidere variant van het tussenjaar is een 2- of 3-jarig traject waarbij (hoog)begaafde leerlingen in de onderbouw van het vo in een aparte klas zitten. Na deze jaren wordt er ingestroomd in het derde jaar of de bovenbouw van de middelbare school. Dit type interventie is bedoeld voor jonge (hoog)begaafde leerlingen die, na het afronden van de basisschool, op executief en/of sociaal-emotioneel gebied nog niet toe zijn aan het 'gewone' voortgezet onderwijs. In het kader hieronder beschrijven we een aparte onderbouw, op basis van een interview met een praktijkvoorbeeld.

Praktijkvoorbeeld: Gymnasium Plus (Odulphus Lyceum)

Aanleiding

Op het Odulphuslyceum (school voor havo, atheneum gymnasium; ongeveer 1500 leerlingen) signaleerde men enkele jaren geleden dat er steeds vaker jonge kinderen (rond de 10 jaar) werden inschreven op de school. Zo waren er toentertijd in één jaar 42 aanmeldingen van leerlingen die een klas hadden overgeslagen. Voor een aantal van deze leerlingen was de overstap naar het vo moeilijk. Zo was bijvoorbeeld hun positie in de groep lastig, vielen leerlingen na de tweede klas uit, of stroomden ze af naar een lager niveau. Deze leerlingen hadden vooral moeite met de executieve functies, waardoor ze het programma niet aan konden. Vooral het leren leren en plannen lukt bij deze leerlingen niet goed. Dit geldt ook voor veel andere vo-leerlingen, maar blijkt in het bijzonder het geval voor hoogbegaafde leerlingen die op de basisschool nooit echt moeite hebben hoeven doen voor hun werk. Daarnaast waren er ook jonge leerlingen die het programma cognitief wel aan konden, maar sociaal-emotioneel te jong waren. Als voorbeeld noemt de conrector een leerling die aan het begin van een les altijd eerst een knuffel op tafel zette. Voor deze jonge

⁸ De opdrachtgevers hebben een werkbezoek gebracht aan Intermezzo Nijmegen in december 2019.

leerlingen had de school de wens om hen in een aparte klas op te nemen en is zes jaar geleden begonnen met een traject voor jonge hoogbegaafde leerlingen: Gymnasium Plus (GP), een aparte onderbouw. Sindsdien start op het Odulphuslyceum elk jaar een GP-klas met ongeveer 20 leerlingen. De eerste lichting leerlingen zit inmiddels in de vijfde klas.

Aanvankelijk zaten de GP-leerlingen 1 jaar in een aparte groep.

De resultaten na het eerste jaar waren dusdanig positief dat de school het traject heeft verlengd naar de hele onderbouw (gedurende 3 jaar). Toen de school dit twee jaar had gedaan merkten ze dat de leerlingen 3 jaar in een aparte klas te lang vonden duren: ze gaven aan dat zij na het tweede jaar in de aparte klas toe waren aan contacten verder in de school. Toen is besloten om het GP-traject 2 jaar te laten duren.

Doelgroep

Zoals hierboven beschreven is Gymnasium Plus bedoeld voor jonge hoogbegaafde leerlingen die op executief en/of sociaal-emotioneel gebied nog niet over de vaardigheden beschikken die nodig zijn voor het voortgezet onderwijs. De GP-leerlingen zijn meestal 10 jaar als ze binnenkomen in de GP-klas. Een voorwaarde voor de klas is dat leerlingen klassikaal onderwijs kunnen volgen en dat ze zich kunnen bewegen in een groep (zie hieronder bij toeleidingsprocedure). Ongeveer de helft van de groep bestaat uit dubbel bijzondere leerlingen. Dit zijn leerlingen die door en los van hun hoogbegaafdheid problemen hebben. Deze leerlingen kunnen meerdere diagnoses hebben. Voorbeelden zijn: ADD, ADHD, autisme spectrum stoornis of psychiatrische stoornissen zoals een angst- of depressieve stoornis. Daarnaast zitten er elk jaar ongeveer twee leerlingen bij met het label thuiszitter, die bijvoorbeeld al twee jaar niet naar een reguliere school zijn gegaan.

Toeleidingsprocedure

Aan de aanmelding gaat een traject van ongeveer 5 maanden vooraf:

- een informatieavond en -middag voor ouders en leerlingen;
- twee meeloopmiddagen voor leerlingen;
- het opvragen van beschikbare onderzoeksgegevens, en wanneer er geen hoogbegaafdheidsonderzoek gedaan is, wordt aan ouders gevraagd dit te laten doen;
- vragenlijstonderzoek bij de leerkracht, ouders en kind. Over dat onderzoek komt een gesprek tussen de orthopedagoog van het Odulphuslyceum, ouders en het kind en meestal een mentor.

Er zijn zes selectiecriteria voor GP opgesteld: (1) een vwo-advies, (2) groep 8 volledig hebben doorlopen, (3) een versneller zijn, (4) hoogbegaafd getest zijn, (5) zelfstandig kunnen werken, en (6) kunnen samenwerken. Er is gekozen voor het criterium 'groep 8 volledig doorlopen' vanuit de gedachte dat groep 8 een belangrijk 'ritueel' jaar is, waarin een fase in het leven wordt afgesloten en waar leerlingen veel van kunnen leren. Dit helpt om de overstap naar het vo soepeler te maken. Het selectie criterium 'hoogbegaafd getest zijn' komt voort uit de niet positieve ervaringen die de school met enkele leerlingen had, toen dit criterium nog niet gesteld werd. Dit leidde ertoe dat er enkele leerlingen geselecteerd waren voor GP die verbaal sterk waren, maar waarbij later bleek dat ze niet op alle terreinen sterk waren. Hun capaciteiten waren niet voldoende om mee te komen in de

GP-klas. Deze negatieve ervaring (met negatieve effecten op de ontwikkeling van deze leerlingen) wil de school met dit selectie criterium voorkomen.

Aanbod

De verplichte lesstof van jaar 1 en 2 worden in compacte vorm aangeboden, daarnaast wordt er verrijksstof aangeboden. Een andere manier om de leerlingen cognitief uit te dagen is door naast vakken uit het reguliere curriculum andere vakken aan te bieden zoals Chinees of filosofie. De leerlingen krijgen daarnaast 3 mentoruren per week waarin de mentor met de leerlingen werkt aan het verfijnen en verbeteren van de executieve vaardigheden. De leerlingen formuleren welke doelen ze op dit gebied willen bereiken. Dit wordt gecommuniceerd met ouders. Eén keer in de zes weken wordt er met de leerlingen geëvalueerd hoe ver ze zijn. Een ander onderdeel binnen GP is het zelfstandig doen van onderzoek, onder begeleiding van een docent. Dat is voor leerlingen een manier om te werken aan iets dat bij hun interesses aansluit en biedt de gelegenheid om te werken aan verschillende executieve vaardigheden. De leerlingen krijgen de mogelijkheid om een aantal lessen te missen. Aan het eind van het schooljaar presenteren zij hun onderzoek aan familie en vrienden. Als laatste worden er schoolbrede trainingen aangeboden zoals beter omgaan met faalangst of op het gebied van sociale vaardigheden. Hieraan kunnen de GP-leerlingen samen met reguliere leerlingen deelnemen.

Betrokkenen en samenwerking

De leerkrachten die lesgeven aan de GP-klassen doen dit op vrijwillige basis en moeten een klik hebben met het type leerlingen. Het aanpassen van de lesstof was een zoektocht, docenten vonden het spannend om stukken van de lesstof over te slaan, maar inmiddels heeft de school het aanbod voor de GP-klassen goed ontwikkeld. De school heeft hiervoor verschillende acties ondernomen. Een aantal docenten heeft zich gespecialiseerd in hoogbegaafde leerlingen. De ervaring is dat het aanbod aan cursussen vooral op het gebied van pedagogiek zat, en niet op vakdidactisch/inhoudelijk gebied. De docenten liepen daar tegenaan maar hebben inmiddels hun weg gevonden, onder andere door bij andere scholen te gaan kijken en door zelf te experimenteren. Daarnaast is er samenwerking gezocht met de gemeente. Om de inhoud van GP-klassen verder uit te kunnen werken, heeft de school na het eerste GP-jaar subsidie van de gemeente gekregen.

Ervaren opbrengsten

Het belangrijkste ervaren effect van de GP-klas is volgens de conrector het *peergroup effect*. De geselecteerde leerlingen voor de GP-klas hebben in het primair onderwijs meestal geen (goed) sociaal leven gehad, omdat ze 'anders' waren dan hun klasgenootjes. In de GP-klas krijgen deze leerlingen voor het eerst vrienden en gaan ze met plezier naar school: "dan heb je 80% van het probleem overwonnen". Dit was voor de school het grootste winstpunt, waarvan ze van te voren hadden gedacht dat daar veel meer tijd voor nodig was geweest. Dat de leerlingen 2 jaar een aparte groep vormen, kan als een nadeel gezien worden, maar zo ervaart de school dit niet: er is weinig verschil tussen 1 of 2 jaar en de winst qua sociaal functioneren is zo groot na 2 jaar dat het nadeel daar niet tegenop weegt. Daarnaast werken ze aan meer worteling in de school door de GP-leerlingen mee te laten doen aan schoolbrede activiteiten.

Er vallen relatief heel weinig leerlingen uit, voor een enkele leerling werkt de GP-klas niet of zijn ouders niet tevreden. De ouders en school zien dat de kinderen zich goed ontwikkelen. Naast de genoemde positieve effecten op hun sociale ontwikkeling, maken de leerlingen stappen in de ontwikkeling van hun executieve functies. Deze ontwikkeling blijkt voldoende te zijn om zonder extra ondersteuning in de derde klas mee te kunnen doen. Er is wel de mogelijkheid om na de GP-klas coaching van de ECHA-opgeleide docenten te krijgen, ongeveer een kwart van de leerlingen maakt hier gebruik van. De overstap naar de derde klas en het vervolg van hun loopbaan op de school, gaat meestal goed. Van de eerste lichter zitten dit jaar twee leerlingen in het laatste jaar van de havo, zijn er twee leerlingen tussentijds van de school af gegaan, en de rest zit momenteel in 5 vwo.

5 Conclusies

In dit hoofdstuk geven we antwoord op de vier onderzoeksvragen van dit onderzoek.

5.1 De doelgroep

Onderzoeksvraag 1: Wat zijn de kenmerken van de doelgroep? Zijn er subgroepen te onderscheiden?

De drie geïnterviewde basisscholen in Amsterdam-Diemen hebben te maken met 1 tot 5 leerlingen per school, al dan niet gediagnostiseerd als hoogbegaafd, bij wie speelt of vermoedelijk zal gaan spelen dat ze op jonge leeftijd cognitief gezien al klaar zijn met het basisonderwijs, maar voor wie de overstap naar het voortgezet onderwijs lastig kan worden vanwege ontoereikende sociaal-emotionele of executieve vaardigheden. De leerlingen waarvan verwacht wordt dat de overstap naar het voortgezet onderwijs lastig zal verlopen, zijn meestal 10 of 11 jaar. Dit aantal leerlingen lijkt toe te nemen, door de groeiende kennis op scholen over (hoog)begaafde leerlingen. Uit de ELK-gegevens, de leerlinggegevens bij de overstap van primair onderwijs naar voortgezet onderwijs, van de afgelopen drie jaar komt naar voren dat elk jaar in Amsterdam ongeveer 50 jonge leerlingen met vwo-advies (enkel zijn 9 jaar, de meesten 10 jaar) de overstap naar het voortgezet onderwijs hebben gemaakt.

De volgende twee subgroepen kunnen onderscheiden worden op basis van de interviews met scholen, ouders en leerlingen waarvan van sommigen een succesvolle overstap verwacht wordt (of al hebben gemaakt), en van anderen een onsuccesvolle overstap verwacht wordt (of al heeft plaats gevonden):

1. Leerlingen bij wie de overstap niet succesvol is geweest, omdat de leerlingen bijvoorbeeld naar een ander schooltype zijn overgestapt. Deze casussen komen niet vaak voor. Het betreft leerlingen die heel uitdagend gedrag vertonen en veel moeite hebben met doorzetten. Er is tevens sprake van een slechte relatie tussen ouders en school.
2. Leerlingen bij wie de overstap naar het vo 'gelukt' is, of verwacht wordt te lukken, maar die tijdens hun schoolloopbaan met veel strubbelingen te maken hebben (gehad). Gezien de lastige periodes waar de leerlingen en ouders doorheen zijn gegaan, lijkt het woord 'succesvol' hier niet op zijn plaats, ondanks dat de leerlingen na de overstap niet zijn afgestroomd. Een belangrijke bepalende factor voor een soepele schoolloopbaan, blijkt de leerkracht en diens wil en kunde om het onderwijs aan te passen aan de onderwijsbehoeften van de leerling.

Naast dat er een grijs gebied is tussen 'succesvolle' en 'niet succesvolle' casussen, komt uit de interviews naar voren dat er geen duidelijk onderscheid gemaakt kan worden tussen de kenmerken van de leerlingen bij wie wel of geen succesvolle overstap plaatsvond of verwacht wordt. Sterke kanten die genoemd worden verschillen per leerling en betreffen een groot rechtvaardigheidsgevoel, sterk redeneringsvermogen, sterke taakgerichtheid, creatief, sterke verbale vaardigheden en een sterke prestatiedrang. Wat betreft hun zwakke kanten, blijkt dat (hoog)begaafde leerlingen, zowel de casussen die aangedragen zijn als 'succesvol' en als 'niet succesvol', over het algemeen moeite hebben met executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden. Scholen en ouders noemen taakaanpak en leerstrategieën gebruiken en plannen als belangrijkste executieve vaardigheden waar deze leerlingen moeite mee hebben. Deze vaardigheden zijn niet goed ontwikkeld doordat de leerlingen deze in het basisonderwijs meestal niet in hebben hoeven zetten om de leerstof te kunnen beheersen. Omdat deze leerlingen weinig tot geen wrijvingsmomenten en faalervaringen hebben meegemaakt, hebben ze wat betreft sociaal-emotionele vaardigheden niet leren doorzetten en niet leren omgaan met frustratie. Als laatste vinden sommige van deze leerlingen weinig aansluiting bij klasgenoten, bijvoorbeeld omdat ze sociaal-emotioneel nog jong zijn, ze weinig op de sociale omgeving gericht zijn of omdat ze zich niet begrepen voelen.

De leerlingen hebben behoefte aan cognitieve uitdaging, feedback op hun leerproces en contact met ontwikkelingsgelijken. Daarnaast worden de behoeften aan autonomie (bijvoorbeeld zelf kunnen bedenken waaraan je gaat werken), structuur (begeleiding op de planning en organisatie van het huiswerk) en verbondenheid (gezien voelen) genoemd als belangrijke voorwaarden voor het leren van (hoog)begaafde leerlingen.

5.2 Interventies binnen Amsterdam en Diemen

Onderzoeksvraag 2: Wat zijn de ervaringen met interventies binnen Amsterdam en Diemen voor deze doelgroep?

Basisscholen maken gebruik van uiteenlopende onderwijsaanpassingen voor (hoog)begaafde leerlingen om onderwijs op maat te kunnen bieden. Het onderwijsaanbod kan plaatsvinden in de reguliere klas van de leerling, in een (deeltijd) binnen- of bovenschoolse verrijkings-/plusklas of op een school voor voltijd hoogbegaafdenonderwijs. Het onderwijsaanbod bestaat bijvoorbeeld uit differentiëren in de eigen groep, versnellen of individuele begeleiding of begeleiding in een plusklas op het gebied van de executieve functies of sociaal-emotionele ontwikkeling. Daarnaast zijn er ook ouders die zelf begeleiding geven of regelen buiten de school, bijvoorbeeld via een huiswerkbegeleidingsinstituut.

De scholen en ouders ervaren over het algemeen positieve opbrengsten van deze onderwijsaanpassingen binnen en buiten de school: leerlingen voelen zich gezien, krijgen een uitdagend aanbod en begeleiding op executieve en sociaal-emotionele vaardigheden. Wel verschilt het per leerling of een onderwijsaanpassing voor hem/haar wel of niet werkt. Dit hangt bijvoorbeeld af van het gedrag van het kind (zoals de mate van problemen met doorzetten), het aanbod en de begeleiding in de reguliere klas en de aansluiting bij de

klasgenoten. Wat betreft de onderwijsaanpassingen in de reguliere klas, zijn de scholen er nog niet volgens ouders en de sleutelpersonen op het po. De scholen geven aan dat leerkrachten dit lastig vinden. Leraren weten vaak niet welk materiaal of welke opdrachten zij de leerlingen nog kunnen bieden. Veel ouders geven aan dat de cognitieve uitdaging in de reguliere klas niet voldoende is/was en dat (kennis over) de juiste begeleiding hierbij vaak mist. Volgens meerdere ouders mist bij begeleiding vanuit leerkrachten (kennis over) een vertrouwensband met deze leerlingen die nodig is voor de behoefte aan veiligheid, in de zin van zichzelf durven zijn, zichzelf laten zien en om hulp en uitdaging durven vragen. Sommige ouders zijn positief over de aanpassingen in de klas, dat gaat dan met name over aanpassingen waarbij het kind zelf dingen mag bepalen, een divers aanbod aan extra uitdagende opdrachten of over een leerkracht die inzet op relatie boven prestatie.

Ouders zijn heel positief over het deeltijd (hoog)begaafden onderwijs. Eén van de ouders heeft tevens positieve ervaringen met coaching en de verrijkingsklas (één ochtend in de week) van een expertisecentrum voor hoogbegaafdheid. Zo wordt voor leerlingen daar tegemoet gekomen aan hun behoefte aan uitdaging en leren leerlingen uitdagingen aangaan en omgaan met frustraties. Het *peergroup effect* wordt door scholen genoemd als een belangrijke oorzaak van de positieve opbrengsten van deeltijd of voltijd hoogbegaafdenonderwijs. Hiermee wordt bedoeld dat leerlingen onderwijs krijgen met ontwikkelingsgelijken wat voor een veiligere omgeving zorgt. Hierdoor durven kinderen zich meer te laten zien, frustraties te uiten, en wordt het voor hen makkelijker om te reflecteren en om om hulp te vragen. Dit leidt tot positieve effecten op hun welzijn, zelfkennis en executieve en sociaal-emotionele vaardigheden.

Het voorgezet onderwijs is minder ver geprofessionaliseerd in het aanpassen van het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen dan het primair onderwijs. Meer samenwerking is dan ook gewenst tussen primair onderwijs en voortgezet onderwijs, geven meerdere geïnterviewden uit zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs aan. De geïnterviewde scholen voor voortgezet onderwijs bieden de volgende onderwijsaanpassingen aan: versnellen, verrijken, extra aanbod/activiteiten en individuele begeleiding van de zorgcoördinator of een coach. Ouders geven aan dat het verschil in welke mate leraren deze leerlingen 'zien', vertrouwen creëren en extra aandacht hebben voor het inzetten van leerstrategieën. Dit laatste wordt als een probleem ervaren omdat de executieve vaardigheden vaak slecht ontwikkeld zijn bij deze leerling. Daarnaast bieden vo-scholen vaak faalangsttrainingen aan waar ook (hoog)begaafde leerlingen aan deel kunnen nemen. In enkele gevallen wordt er een samenwerking met de universiteit aangegaan waar een leerling vakken kan volgen.

We hebben gekeken of we op basis van de geanalyseerde casussen iets konden zeggen over het effect van de extra ondersteuning op de onderwijsbehoeften van leerlingen tijdens de overstap naar het vo, vergeleken met leerlingen die geen extra ondersteuning hebben gehad. Deze vergelijking kon echter niet gemaakt worden omdat alle in dit onderzoek betrokken casussen extra ondersteuning hebben gehad (onder andere, een verrijkingsklas in de reguliere school of bovenschools deeltijd of voltijd hb-onderwijs). De volgende voorzichtige conclusies konden we op basis hiervan trekken: het lijkt erop dat bij de leerlingen die aan Day a Week School deelnemen/hebben genomen (in tegenstelling tot een

binnenschoolse verrijkingsklas) iets beter in hun behoeften wordt voorzien om uitgedaagd te worden. Dit neemt niet weg dat deze leerlingen alsnog één of meerdere groepen en/of klassen overslaan. Natuurlijk blijft voldoende uitdaging ook afhankelijk van verschillende factoren zoals het onderwijsaanbod op de reguliere school en de houding van de leerkracht. Bij leerlingen in een verrijkingsklas op de eigen basisschool werd echter iets vaker genoemd dat de reguliere groep niet uitdagend genoeg was; dat ondanks de verrijkingslessen leerlingen niet gemotiveerd genoeg werden om te laten zien wat ze konden en, daarmee samenhangend, de vaardigheid om te plannen niet voldoende onder de knie kregen. Dit zou erop kunnen wijzen dat scholen die samenwerken met de Day a Week School ook beter op de hoogte zijn van hoe ze in passend aanbod kunnen voorzien. Gezien het kleine aantal participanten in dit onderzoek zou hier echter meer onderzoek naar gedaan moeten worden om stevige uitspraken hierover te kunnen doen. Als we kijken naar begeleiding na de overstap naar het vo, hebben ook leerlingen die gebruik hebben gemaakt van onderwijsaanpassingen, specifieke onderwijsbehoeften waaraan voldaan moet worden (bijvoorbeeld ondersteuning bij executieve vaardigheden, het hebben van faalervaringen en samen zijn met ontwikkelingsgelijken). Het komt erop neer dat het gaat om maatwerk en ook al hebben leerlingen ondersteuning gehad op het po, dan geldt voor sommige leerlingen alsnog dat ze ondersteuning nodig hebben op het vo.

5.3 Succesvolle interventies elders in het land

Onderzoeksvraag 3: Wat zijn goede/succesvolle interventies in het land voor deze doelgroep?

Er is (nog) geen gerapporteerd overzicht van de bestaande interventies voor jonge (hoog)begaafde leerlingen gericht op de overstap naar het voorgezet onderwijs. Uit een korte deskresearch en interviews met initiatieven elders in het land, komen de volgende bestaande typen interventies naar voren:

1. Een 8+klas of losse workshops voor po-leerlingen op het vo (een jaar lang of voor kortere periode een ochtend of dag in de week)
2. Een tussenjaar tussen het po en vo;
3. Een aparte onderbouw in het vo;
4. 10-14 onderwijs.

De eerste drie typen interventies zijn specifiek gericht op de doelgroep van dit onderzoek, voor het laatste type, 10-14 onderwijs, geldt dit niet. Zij richten zich meestal op een bredere doelgroep dan, al zijn er wel enkele voorbeelden die zich richten op, (hoog)begaafde leerlingen. Deze zijn echter niet onderzocht.

Er zijn interviews gehouden met drie scholen, één die een 8+klas aanbiedt, één een tussenjaar en de laatste een aparte onderbouw. De 8+ klas vindt plaats tijdens de basisschoolperiode, het tussenjaar is tussen het po en vo en de aparte onderbouw vindt plaats aan het begin van de middelbare schoolperiode. De interventies richten zich alle drie op jonge (hoog)begaafde leerlingen die op executief of sociaal-emotioneel vlak nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs en een grote behoefte aan uitdaging en aan contact met ontwikkelingsgelijken hebben. De toelidingsprocedures en selectiecriteria verschillen

per interventie. Er zijn uitgebreidere procedures met informatieavonden, meeloopmiddagen en uitgebreide vragenlijstonderzoeken en er zijn kortere procedures met een intakegesprek en contact met de basisschool. De ene interventie vereist wel een diagnose hoogbegaafdheid (om te voorkomen dat een leerling uitvalt, hij/zij moet op alle gebieden cognitief sterk genoeg zijn om de interventie aan te kunnen), de andere niet (omdat de onderwijsbehoeften belangrijker zijn). Er wordt in de 8+ klas en het tussenjaar gewerkt aan opdrachten, spelletjes en/of projecten, waarvan de leerinhoud niet overeenkomt met de stof van de brugklas. In de aparte onderbouw wordt de leerstof in compacte vorm aangeboden, is er extra aanbod en voeren de leerlingen een onderzoek uit. De interventies besteden alle drie veel aandacht aan de executieve en sociaal-emotionele vaardigheden. De ervaringen met deze interventies zijn positief; er worden positieve opbrengsten gesignaleerd bij de leerlingen. Zo zien de scholen dat bij de leerlingen hun welzijn verbetert: ze beleven plezier aan de interventie en ontwikkelen vriendschappen. Het *peer group effect* wordt hierbij genoemd als achterliggende oorzaak: de leerlingen ontwikkelen voor het eerst vriendschappen omdat ze met ontwikkelingsgelijken in een klas zitten. Daarnaast verbeteren ze hun executieve en sociaal-emotionele vaardigheden en leren ze zichzelf beter kennen door het afgestemde aanbod en de specialistische begeleiding. Een 8+ klas vraagt aandacht voor de motivatie van leerlingen in de reguliere klas omdat ze zich in de 8+ klas uitgedaagd en gezien voelen waardoor ze mogelijk met minder plezier en motivatie naar de reguliere klas gaan.

5.4 Scenario's binnen Amsterdam en Diemen

Onderzoeksvraag 4: Welke scenario's zijn haalbaar en realiseerbaar binnen Amsterdam en Diemen?

Rekening houdend met de context van Amsterdam-Diemen, waar een Lotings- en Matchingssysteem van kracht is, is gekozen voor het uitwerken van drie scenario's: 'een betere toerusting van po-scholen' (1), 'een plusklas voor groep 7- en groep 8-leerlingen, gericht op de overstap naar het vo (2) en 'een tussenjaar' (3). Scenario's twee en drie zijn beide in de vorm van een stedelijke voorziening. Het gaat om scenario's die bedoeld zijn voor (hoog)begaafde leerlingen van 9, 10 of 11 jaar die qua leerstof klaar zijn met het basisonderwijs maar die op executief of sociaal-emotioneel gebied nog niet klaar zijn voor het voortgezet onderwijs. Specifiek gaat het in de scenario's twee en drie om leerlingen die een grote behoefte aan uitdaging en aan contact met ontwikkelingsgelijken hebben.

Kennisvergroting vormt de basis van een betere toerusting voor scholen, wat gezien wordt als belangrijke voorwaarde om passend onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen te kunnen bieden en hiermee de kans op een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs te vergroten. Het gaat om (verdere) professionalisering met betrekking tot het herkennen van deze leerlingen en om het aanpassen van het onderwijs en de begeleiding van deze leerlingen.

De plusklas en het tussenjaar bieden jonge (hoog)begaafde leerlingen de mogelijkheid om in een veilige omgeving met ontwikkelingsgelijken te werken aan zichzelf en te leren van elkaar. Een plusklas is geschikt voor (hoog)begaafde leerlingen die een achterstand in

bepaalde executieve en/of sociaal-emotionele vaardigheden hebben ontwikkeld en die hier in een kleine groep zelfstandig en in samenwerking aan kunnen werken in de bovenbouw van de basisschool. Wanneer er sprake is van een grotere achterstand in executieve en of sociaal-emotionele vaardigheden, waardoor leerlingen nog niet toe zijn aan de overstap naar het vo en intensievere begeleiding nodig is, kan een tussenjaar een geschikte oplossing zijn. Dit lijkt vaker het geval te zijn voor *heel* jonge (hoog)begaafde leerlingen. De scholen vinden het wenselijk om een dergelijke voorziening te koppelen aan een vo-school. Voordelen van een plusklas en een tussenjaar uitgevoerd op een vo-school zijn: het alvast 'omhoog' kunnen kijken en kunnen wennen aan een vo-setting, de intensieve begeleiding van HB-specialisten en het volgen van onderwijs met ontwikkelingsgelijken. Bij de plusklas is het belangrijk dat de hoogbegaafde leerlingen de rest van de week ook cognitief uitgedaagd worden, omdat zij zich anders in de reguliere klas mogelijk minder in kunnen gaan zetten.

5.5 Aanbevelingen vanuit de praktijk: Wat is nodig voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs?

Op basis van de resultaten van dit onderzoek, kan een aantal aanbevelingen worden gedaan voor een succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs voor jonge (hoog)begaafde leerlingen. Uit de gesprekken met de scholen en ouders komen zes aspecten naar voren die bijdragen aan een succesvolle overstap van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs voor (jong) hoogbegaafde leerlingen. Het kenwoord hierbij is *maatwerk* en het gaat om de combinatie van de verschillende aspecten die hieronder genoemd worden:

1. Kennisvergroting

De randvoorwaarde die als belangrijkste genoemd wordt, is kennisvergroting met betrekking tot het herkennen en de begeleiding van (hoog)begaafde leerlingen. Er is in het primair onderwijs behoefte aan een wetenschappelijk onderbouwd screeningsinstrument. Wanneer leraren de zwakke en sterke kanten van (hoog)begaafde leerlingen in beeld hebben, is er een basis van waaruit het onderwijs aangepast kan worden aan de onderwijsbehoeften van deze leerlingen. In het primair onderwijs kan dit ervoor zorgen dat leerlingen niet te vroeg de overstap naar het voortgezet onderwijs hoeven maken. Het voortgezet onderwijs is minder ver geprofessionaliseerd in het aanpassen van het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen dan het primair onderwijs. Een manier om aan kennisvergroting te werken is samenwerking tussen scholen zowel binnen het po en vo als ertussen, zodat scholen van elkaar kunnen leren als het gaat om onderwijs aan jonge (hoog)begaafde leerlingen. Daarnaast wordt de aanwezigheid van een (hoog)begaafdheidsexpert op een school als waardevol gezien.

2. Onderwijsaanbod: cognitieve uitdaging en werken aan hiaten

Het bieden van cognitieve uitdaging is één van de meest genoemde aanbevelingen. In combinatie met de cognitieve uitdaging zijn creatieve vakken, fantasie en creatief denken belangrijk voor deze kinderen. Dit is belangrijk voor de inzet, motivatie en prestaties van leerlingen. Om het onderwijsaanbod aan te kunnen passen aan de cognitieve behoeften van (hoog)begaafde leerlingen is het belangrijk dat leraren terug en vooruit toetsen. Hierdoor

kunnen hiaten opgespoord worden en kan in beeld worden gebracht wat de leerling al onder de knie heeft. Op basis hiervan kan de leerling aanbod krijgen dat aangepast is aan zijn/haar niveau, door te werken aan hiaten of door de opdrachten over te mogen slaan die hij/zij al beheerst en/of extra, verdiepend aanbod aan te bieden. Op niveau werken is niet alleen belangrijk voor de motivatie van leerlingen maar ook om te leren doorzetten en om te gaan met faalervaringen. Dit kan in een verrijkingsklas, maar het is daarbij ook belangrijk dat de lijn wordt doorgetrokken naar de reguliere klas, zodat de leerling ook op de andere dagen op zijn/haar niveau wordt aangesproken.

Er worden enkele randvoorwaarden genoemd. Om nieuw aanbod of een nieuwe aanpak te ontwikkelen, is het nodig dat leraren durven te experimenteren en durven uit te proberen. Een voorwaarde om verrijking te kunnen bieden is dat er middelen zijn om dit uit te voeren. Verrijking vraagt namelijk om tijd voor individuele uitwerking van dit aanbod en ook om tijd voor de begeleiding van leerlingen (onder andere op executieve vaardigheden, zie hieronder bij punt 3) tijdens het werken aan de verrijkingsstof.

3. Begeleiding

Alleen versnellen, zonder goede begeleiding, is volgens alle geïnterviewden niet een juiste oplossing. Er is met (hoog)begaafde leerlingen vaak niet genoeg gewerkt aan executieve vaardigheden als 'leren leren' en leren plannen en organiseren. Wanneer (hoog)begaafde leerlingen niet voldoende uitgedaagd worden en onder hun niveau werken, hoeven ze geen gebruik te maken van executieve vaardigheden waardoor ze deze niet (voldoende) ontwikkelen. Sommige (hoog)begaafde leerlingen lopen hierdoor op een bepaald moment, vaak in de bovenbouw van de middelbare school, vast wanneer de lesstof moeilijker wordt en ze executieve vaardigheden nodig hebben om de lesstof te kunnen beheersen. Deze begeleiding vindt op sommige scholen plaats in verrijkingsklassen buiten de reguliere klas. Hier zijn positieve ervaringen mee. Voor de ontwikkeling van de leerling is het belangrijk dat de lijn van de verrijkingsklas ook door wordt getrokken naar de reguliere klas. De manier waarop leerlingen aangesproken worden, wordt door ouders als belangrijke voorwaarde gezien voor een goede begeleiding. Het is belangrijk dat leerkrachten leerlingen niet aanspreken op hun capaciteiten en resultaten ('jij bent slim, jij moet dat kunnen, ik verwacht veel van jou'), maar feedback geven op het leerproces ('wat goed geprobeerd, hoe heb je het aangepakt?'). Het eerste kan leiden tot onbegrip, wantrouwen, verlies van vertrouwen in de leraar en somberheid bij de leerling. Door hen aan te spreken op het leerproces leren leerlingen dat tevredenheid met het resultaat samenhangt met de hoeveelheid moeite die zij ergens in hebben gestoken.

4. Onderwijs met ontwikkelingsgelijken

Onderwijs met ontwikkelingsgelijken is door zowel de scholen als ouders vaak genoemd als belangrijke onderwijsbehoefte van (hoog)begaafde leerlingen. Een klas met ontwikkelingsgelijken (verrijkingsklas, bovenschools deeltijd hb-onderwijs) biedt ruimte voor cognitieve uitdaging en extra aandacht voor ondersteuning van de ontwikkeling van executieve vaardigheden. De grootste winst lijkt behaald te worden door het *peer group effect*: door contact met de peer group sluiten de leerlingen vriendschappen en durven zichzelf voor het eerst te laten zien. Ze durven hierdoor frustraties te uiten, durven om uitdaging of hulp te vragen en leren van elkaar en leren zichzelf beter kennen.

5. Samenwerking

Het is belangrijk dat school en ouders op één lijn zitten als het gaat om het onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen. Hiervoor is het onder andere belangrijk om goed met ouders te communiceren en hen vroegtijdig te betrekken bij de beslissingen die genomen worden. De ervaring van scholen is dat een slechte samenwerking met ouders een risicofactor is voor een niet succesvolle overstap naar het voortgezet onderwijs.

Daarnaast is de samenwerking tussen interventies, zoals een verrijkingsklas in de school of deeltijd hoogbegaafdenonderwijs buiten de school, en de reguliere klas van een (hoog)begaafde leerling belangrijk. De samenwerking tussen de groepsleerkrachten en leerkrachten van de verrijkingsgroep zorgt ervoor dat met de compacte en verrijkte lesstof in de reguliere klas aan kan worden gesloten bij de verrijkingsgroep. Op die manier wordt de lijn beter doorgetrokken naar de reguliere klas en kunnen de leerlingen zowel in de verrijkingsklas als ook in hun reguliere klas op hun niveau aangesproken worden en gedwongen worden om de executieve functies in te gaan zetten.

Als laatste wordt de samenwerking tussen het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs genoemd als belangrijke factor die bij kan dragen aan een succesvolle overstap naar de middelbare school. Een betere samenwerking bestaat uit:

- een grotere warme overdracht tussen po en vo. De ervaring is dat er te weinig wordt gedaan met de kennis die vergaard is tijdens het primair onderwijs;
- het meedenken door vo-scholen over wat nodig is voor een goede overstap en het geven van advies over aan te bieden lesstof. Een kanttekening die hierbij gegeven wordt is dat vo-scholen van elkaar verschillen in wat zij van leerlingen verwachten.
- het van elkaar leren door po- en vo-scholen als het gaat om onderwijsaanpassingen aan (hoog)begaafde leerlingen. Er wordt aangegeven dat po-scholen verder zijn dan vo-scholen in het aanbieden van verschillende trajecten voor (hoog)begaafde leerlingen, zoals op het gebied van verrijken en plusklassen. Vo-scholen kunnen op dit gebied leren van het primair onderwijs.

6. Een regeling dat hoogbegaafde leerlingen op een goed passende vo-school kunnen worden geplaatst

De basisscholen spreken de wens uit dat er een regeling komt dat (hoog)begaafde leerlingen op een vo-school komen die deze leerlingen goed kunnen begeleiden. Vanwege het lotings- en matchingssysteem is een dergelijke voorrangregeling nu echter niet mogelijk. Binnen het lotings- en matchingssysteem zou gezocht kunnen worden naar mogelijkheden om de doelgroep toe te leiden naar een passende vo-school, bijvoorbeeld door voorlichting aan basisscholen en ouders van (hoog)begaafde leerlingen te geven over het opgeven van voorkeurscholen. In Amsterdam-Diemen zijn er binnen het voortgezet onderwijs namelijk enkele voorhoedescholen en een begaafdheidsprofiel-school, die zich geprofessionaliseerd hebben in onderwijs aan (hoog)begaafde leerlingen.

6 Literatuur

Bekkers, H., Exalto, R., Van der Vegt, A. L. (2019). Monitor 10-14 onderwijs. Tweede tussenrapportage. Utrecht: Oberon.

De Boer, G., Bosch-Sthijns, W., Hulsbeek, M., Van der Molen, W. & Stadhouders L. (2005). Een goede start in het voortgezet onderwijs voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Amersfoort, Enschede: Landelijk Informatiepunt Hoogbegaafdheid, CPS en SLO.

De Graaff, M. (2018). Ook (hoog)begaafde leerlingen soepel naar het vo. Niet meer tussen wal en schop. VO-magazine, 37-29.

Groenewegen, P., van Deelen-Meeng, L. Van Hoffen, Z., & Emans, B. (2014). Slim onderwijs doe je zó. Effectief onderwijs aan hoofbegaafde leerlingen. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en Advies.

Houkema, D., Janssen, Y., & Steenbergen-Penterman, N. (2018). *Passend onderwijs voor begaafde leerlingen binnen samenwerkingsverbanden*. Enschede: SLO.

Loon-Dikkers, A.L.C. van, Weijers, D. & Heurter, A.M.H., m.m.v. Ledoux, G., & Kuiper, E.J. (2017). Onderwijsaanbod voor hoogbegaafde leerlingen in Amsterdam en Diemen. Leerlingen met en zonder leer-, gedrags- of psychische problemen. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2019). Wat is 10-14-onderwijs. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

7 Recent uitgegeven rapporten Kohnstamm Instituut

- 1041 Schenke, W., Heemskerk, I.M.C.C., Weijers, D., Stigt, A. van, Wessum, L. van, Ros, A. Monitor Professionele ontwikkeling schoolleiders en bestuurders VO 2018-2019.
- 1040 Ledoux, G. & Smeets E.
Centrale thema's in de Evaluatie Passend onderwijs. Deel 2: Onderzoek naar toewijzing van ondersteuning en hulp op maat, dekkend aanbod en het schoolondersteuningsprofiel, en competenties en ondersteuning van leraren. El Paso 64. (Alleen digitaal)
- 1038 Boogaard, M., Dingemanse, P., Klein, T.
Evaluatie Kwaliteitsimpuls politieonderwijs Caribisch Nederland. (Alleen digitaal)
- 1033 Karssen, M., Boogaard, M., Verbeek, F. & Roeleveld, J.
Toegankelijkheid en onbedoelde selectie aan de UvA. (Alleen digitaal)
- 1032 Bollen, I. & Boogaard, M.
Schoolkeuzemotieven van ouders en leerlingen groep 8 in Diemen. (Alleen digitaal)
- 1031 Veen, A., Veen, I. van der.
Het pre-COOL cohort tot en met groep 5.
- 1030 Binsbergen, M.H. van & Pronk, S.
Niet thuisgeven. Schooluitval vanuit het perspectief van thuiszitters. (Alleen digitaal)

Deze rapporten zijn te bestellen via: secr@kohnstamm.uva.nl
Voor meer informatie, zie; <http://www.kohnstamminstituut.nl>